

GRÓF KOHÁRY ISTVÁN

ÉLETE ÉS MUNKÁI.

IRODALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNY.

IRTA

Illéssy János.

KARCZAG

SZÖDI S. KÖNYVNYOMDÁJA

1885.

Koháry élete.

Gróf Koháry Istvánt, kinek élettörténetét és munkásságát fogja e füzetke tárgyalni, az Ég hosszú élettel áldotta meg. Erős akarat, tükörtisztaságu, törhetlen jellem, lángoló hazaszeretet, kitartó, de feltűnést nem hajhászó, hanem jutalmát saját lelkiismerete nyugalmaiban kereső munkásság, a tudomány és művészet muzsáival való barátság és mély vallásosság jellemzik ez életet, melynek összhangját csak a sors gyakori szeszélye zavarta meg.

Kohárynk a csábrági és szitnyai Koháry család legkimagaslóbb sarja. A család nem dicsekedhetik messzetekintő multtal, eredetét nem tudja felvinni még az utolsó Árpád-házi uralkodóig sem. Az első nyomok dicső Mátyásunk koráig vezetnek vissza, legalább 1470-ből történik említés egy Koháry Györgyről, mint királyi udvarnokról.¹⁾ Ez azonban alig több említésnél, mert a családról csak egy század év múlva adnak okleveleink bővebb értesítést. S az 1593—1629-ig szerepelt Koháry Péter, Imrének a fia még mint szerény vagyonu és állásu ember emlittetik. Mint Hontvármegye jegyzője tollal kezében szolgált hazájának, de azt, midőn a viszonyok alakultával a körülmények ugy kívánták, karddal cserélte fel s a harcz mezején is, így 1593-ban Füleken, a következő évben Esztergom ostrománál kitüntette magát. Még több érdemet szerzett magának az 1606-iki bécsi békekötés körül, melyeket, mint II. Mátyás követe Báthory Gábor fejedelemnél csak tetézett, a melyekért is uralkodója a bárói rangra emelte, Csábrág és Szitnya várakkal megajándékozta, a honnan a család is írja magát.²⁾

Ily gyors emelkedés által a család Magyarország elő-

¹⁾ And. Lehotzky: Stemmatographia II. pars 217. Posonii 1798.

²⁾ Lásd az adomány levelet: Lieber regius anni 1622. folio 122.

kelői közé lépett s magát arra egész kihalásáig érdemessé is tette. Egymásután szolgáltatót a hazának jeles fiakat, kik ha kellett észszel, ha kellett karddal munkálkodtak a haza boldogításán. S mintha megakarták volna hálálni a királyi háznak, a miért őket magas polczokra emelte, egészen családi politikájokká lón az osztrák uralkodók iránti szeretet, sőt megpróbáltatások idején a törhetlen hűség. Ez jellemzi leginkább a Koháry családot, s e jellemvonás anynyival inkább megérdemli az utókor becsülését, mert az ezen, valamint a következő idő pártzivatara között vajmi keveset találunk hozzá hasonlótn.

Koháry Péter méltó utódot hagyott maga után István fiában, ki bár kevés ideig élt, de ezalatt is családja fényét emelé. Szécsény és Fülek örökös főkapitánya, majd Hont-vármegye főispánja volt. Különösen a hadi téren tűnt ki, több ízben szerencsésen mérkőzvéen meg a törökkel. Ezért 1864. ápril 10-én I. Leopold fővezérré nevezte ki, a mely tisztséget azonban nem sokáig viselhetette, mert alig pár hó mulva, julius 19-én, a törökkel vívott ütközetben a lévai térségen lelte halálát.

Nejétől br. Balassa Imre és Bosnyák Judit leányától, Judittól¹⁾ öt fiu gyermeke született: II. István, Farkas, Gábor,

¹⁾ Balassa vagy az akkori írásmód szerint Balassi Judit előbb Kaszaházi Joó János királyi személynök neje volt. Nagy Iván szerint (Magyarország családai VI. 288 l.) harmadszor is férjhez ment Gregoróczy Péterhez. Ennek azonban én semmi nyomára sem tudtam akadni, valamint azt se tudtam kifürkészni, hogy elvált e második férjétől, vagy annak halála után lett Gregoróczy nejevé? Nagy Iván munkájából az lehet következtetni, hogy Kohárytól elvált, legalább ő Schönfeld: Adels-Lexicon II. 16. l. után azt írja, hogy Koháry István „második nejeül Ujfalusy Éva iratik.” Ez alighanem genealogiai tévedés, mert bár a török pusztítás idejében Pozsonyban lakott is Balassa Judit, de fogoly fiához Istvánhoz írott levelében egyszerűen Balassi Juditnak írja magát s az abból áradó forró anyai szeretet semmi különös rosz viszonyaira nem enged következtetni. Sőt a Nagyszombatban és később, már atyja halála után Bécsben tanuló Koháry István anyjához írt leveleit Csábrágra czimezi, a mi pedig alig lett volna lehetséges, ha anyja máshoz ment volna nőül. Általában a Koháryra vonatkozó levelezésekben, sem pedig életiróinál nem akadtam nyomára sem annak, hogy harmadszor is férjhez ment, sem annak, hogy I. Koháry István második neje Ujfalusy Éva volt.

János és Imre. Ezek közül legkiválóbb férfiúvá István nőtte ki magát, ő volt nemcsak szüleinek, de az egész családnak legfőbb büszkesége. Született 1649 márczius 11-én Hont megyének Korponától délre eső kies várában: Csábrágban. Gyermekkoráról keveset tudunk, csak azt sejthetjük, hogy a fiuk neveltetése csaknem egészen az anyára szorult, minthogy apjukat az ország egyre zavaros ügyei rendesen elszóllították a békés családi tűzhelytől. Balassa Judit művelt, vallásos s mint későbbi leveleiből kitűnik, gyermekeit forrón szerető anyja volt. Anyai műveltség és vallásosság az, melyet a gyermekek már korán örököltek. Nagy előszeretettel viseltettek a tudományok iránt s a mély vallásosság valamennyinek jellemvonása. S aligha csalódunk, ha az anyai befolyásnak tulajdonítjuk, hogy Gábor lemondva a világ örömeiről ferenczrendi szerzetessé lett, hogy maga István is előbb hasonló irányban fejlődött, s talán ő is a papi pályán marad, ha uralkodójának kitüntető parancsa más élet-irányba nem tereli, de a hol mégis élte fogytáig megőrzé vallásos hajlamait.

Az anyai nevelés tulbefolyása érezhető még a gyermekek kedélyvilágán is. Szerénység, csöndes munkásság, jámbor béketűrés, az igazság szeretete, a kedélynek bizonyos nőies lágysága, mely minden durvaságtól, erőszakoskodástól irtózik, a szegények, szerencsétlenek iránti részvét, leereszkedő nyájasság, pazarlás nélküli bőkezűség kevésbé az atyai, mint az anyai befolyásnak tulajdoníthatók.

Nem akarunk azonban tulságba esni s ezáltal azt mondani, hogy a Koháry gyermekek egészen nőies jellemekké fejlődtek, hogy az atya előbbre helyezé az ország, mint a maga s gyermekei boldogítását. Sőt ellenkezőleg: mikor ideje engedé, legkedvesebb perceit bizonyosan családjá körében tölté. Ilyenkor aztán kedvtelve ismerteté meg fiaival a hadi élet dicsőségeit s veszélyeit, bizonyosan beszélgetett el egyes kalandokat saját élményeiből, és gondoskodott arról, hogy fiai korán megismerledjenek a hadi étellel. S ez az akkori nevelés kiegészítő részét képezte. A török hódítás korában Magyarország a háboruszkodás korát élte. — A török ha rendszeres háborut nem folytatott is, ha a papíron és törvényben békekötés hirdettetett is — de tényleg nyugalomnak nem örvendett az ország, főkép az a része, mely a hódoltsággal szomszédos

volt. — A rabló kalandozásoknak végök-hosszuk nem volt, mert a folytonos fegyverben való létel megszokása valóságos vérszomjja fajult, s a kapzsiság sőt olykor pusztá mulatságvágy is arra ösztönzék az ellenséges szomszédokat, hogy egymás birtokait s nyugalma t háborgassák. — Az ilyen rablókalandozásokban aztán nagy szerepe jutott a ravaszságnak, leleményességnek, ép úgy, mint a személyes bátorságnak, vakmerőségnek. Minden főuri kastély, minden vár harcra-készen állott, a vár udvarok telve voltak ágyukkal s más ostrom szerekkel, az istállók harczi paripákkal, az épületek, mint valami kaszárnnyák fegyveres szolgálkkal, a várkastély nagyrésze is valóságos fegyvergyár volt.

Természetes dolog, hogy az ilyen életmód nem maradhatott hatás nélkül a serdülő gyermekek kedélyére sem s ha az apa vágyainak ne továbbját nem csupán az képezte is, hogy fiaiból hozzá méltó harczi utódokat neveljen, maga az életmód is ráutalta erre a gyermekeket. Koháry gyermekkori lakhelye, Csábrág szintén egyike volt az ilyen fészkeknek s bizonyára már a gyermek korán hozzászokott a fegyverzörgéshez, puskaropogáshoz, csellel kigondolt támadásokhoz s azoknak nem ritkán véres visszaveréséhez. És ha maga az apa nem beszélte is el olykor-olykor valamely hősi kalandját, fegyveres szolgálitól bizonyára alig hallottak a fiuk egyebet harczi dicsőségnél, furfanggal kigondolt és végrehajtott összecsapásoknál, sőt talán ők is szemtanúi lehetek egy-egy véres játéknak, a melyben részt venni s a „vén sas“-hoz méltóan viaskodni legfőbb vágyuk volt.

A kies Csábrág minden talpalatnyi vérral áztatott földjéhez, az öreg Koháry minden ősi fegyveréhez egy-egy darab régi dicsőség fűződött, mely a fogékony gyermeki kedélynek igen korán álma it képezé. Koháry jól tudta, hogy a hadi iskola gyermekeinek jó iskola, de nem feledé, hogy az ész, a kedély kiképzése szellemi művelést is igényel, hogy gyermeke ne csupán vérontó fegyverekkel, de a tudománnyal is tudjon bánni. E végből s talán művelt neje ösztönzésére korán elvitte fiát Nagyszombatba a tudományok akkori fővárosába. Hogy mikor került Istrán Nagyszombatba s ott meddig tartózkodott, adatok hiányában egész pontossággal meg nem határozhatjuk. Sőt Koháry eddigi életiró¹⁾ nem

¹⁾ Én a következőket ismerem s részben használtam is: Fran-

is tesznek említést az ő nagyszombati tartózkodásáról. Thaly Kálmán volt az első, a ki erre a „Századok“ 1876 évi folyamában közzétett Koháry levelekkel felhívta figyelmünket. E levelek közül kettő kelt Nagyszombatban: az egyik 1664 márc. 28-án a másik egy hónappal később: ápr. 25-én. Ezek nyomán bizton állíthatjuk, hogy Koháry tanulás végett küldetett Nagyszombatba.

Hazai tudományosságnak főfészke a XVII és XVIII. században Nagyszombat volt, Sőt az idétt, mikor Koháry oda-került virágzása tetőpontján állott, a miben legnagyobb érdeme Pázmány Péter esztergomi érseknek volt, mint az ottani s az abban ³a korban egyetlen egyetem alapítójának. A tanítás a jezsuitákra volt bízva s maguk az intézetek oly bőkezűséggel dotáltattak, hogy lehetővé vált számos szegény sorsu ifju neveltetése is. Az egész oktatásnak három fokozata volt, legalsó a facultas linguistica vagy humanitatis, mely a mai gymnasiumnak felelt meg, ez állott 5 osztályból, s 6 éves tanfolyamból, középső volt a facultas artium, a 3 éves bölcsészeti kar és legfelső a 4 éves theologiai kar.⁴⁾ Hogy e fokozatok közül melyikben tanult Koháry biztosan nem tudhatjuk, de tekintve azt hogy 1667-évben a bécsi egyetemen felsőbb tanulmányait teljesen végezte, azt kell következtetnünk, hogy már 14-éves korában a bölcsészeti kar bejáró hallgatója volt, miután a művelődés legfelsőbb foka a theologiai volt a melyet csak az érhetett el, ki már a bölcsészeti sikerrel végezte.

ciscus Wagner (societatis Jesu sacerdotus): Historia Leopoldi magni Caesaris augusti. 1719. I. 573 l. Gyöngyösi István: Rósa koszoru . . . Nagyszombat 1772. Andreas Lehotzky: Stemmographia II. 217 Pozsony 1798. Math. Bél: Notitia nova. IV. kt. Franc Kazy: Posthuma memoria, res pace belloque gestas Exc. Dom. ac Com. Stephani Koháry. Tyrnaviae 1732. M o c s á r y Antal Nemes Nógrád vármegyének historiai, geographiai és statistikai esmertetése. Pest 1826 III. kt. Bajza József: gr. Koháry István életrajza. Aurora. 1832. XI. (Arczképpel). Horváth Pius Gr. Koháry I. a kolozsvári kath. gymn. évkönyve 1854/5. Családkönyve I. 1855. 145. lap (arczképpel) Magyar mágnások élete és arczképesarnoka, IV. 1863. 3 l. (arczképpel). Nagy Iván: Magyarország családai VI. 288 l. Toldy Ferencz gr. Koháry I. Magyar költők élete 1870. I. 125. l.

⁴⁾ Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII században. Budapest 1881 I 156 l.

A nagyszombati iskolák növendékei háromfélék voltak u. m. 1) Scholastici societatis, azok, kik a collegiumban éltek s a rend tagjaivá képeztettek. 2) Alumni, convictores, kik szintén a collegiumban laktak, de nem tartoztak a rend kötelékébe és 3) Scholastici externi, kik sem a rendhez nem tartoztak, sem bent nem laktak¹⁾ Ez utóbbiak vagyonos, előkelő családok gyermekei voltak, kik külön u. n. nemesi akademiát alkottak.

Koháry is valószínűleg bejáró növendék volt, s mint ilyen valamelyik rokonánál lakott, talán éppen Baranyai Tamásnál, ki apja halála után gyámja is volt. Szülei nevelőt tartottak mellette s főuri gyermekhez illő ellátásban részesítették. Tanuló társai közül a Zichyeket, Erdődyeket s Pethőket említi azon levelében, melyben atyjától lovagló paripát kér.

Ez előkelő növendékek élet módjának s az akkori főuri nevelésnek illusztrálásául el nem mulaszthatom e levél idevágó részét közzé tenni: Ujabban kelletik Ngodat levelemmel busitanom, nagy alázatossan kérvén Ngodat, hogy e következő Husvétra küldjön számunkra (t. i. az ő és nevelője számára) paripákat, mivelhogy az Zichy urfiaknak immár nagyon szép festett paripájok, az Erdődy urfiaknak pediglen e husvétra minden bizonnyal lészen: Pethő urfiak is naponként a bátyjuktól Pethő Lászlótól várnak szép török paripákat, és ha Ngod nekünk nem küld, csak magunknak keil a többi urfiak mellett lokájokká lennünk. Igaz egyébiránt, hogy mostani állapotunkban másra nézve, igen rosszul kérem Ngodat: de Isten őrizzen, hogy Ngodnak az urfiakat oly értelemmel emlitem, mert magam is látnám magam vétkemet, hanem arra végre hozom elő, hogy ha ő nekiek, békességes földön²⁾ neveltetteknek nagyon paripájok: sokkal illendőbb, hogy nekünk szegény pusztaiaknak legyen, mert ha mi nem fogunk tudni lovagolni, nagyobb kárunkra esik, mint ő nekiek.³⁾

Koháry azonban e főuri kedvtelések mellett, tekintve a tudományok iránti előszeretétét, alig hanyagolta el iskoláit.

¹⁾ Molnár A: A közoktatás története Magyarországon I. 146.

²⁾ Az az Dunántul, a mely rész kevésbé szenvedett a török háborgatásaitól.

³⁾ Thaly: Századok 1876. 384 ll.

A jézsuitáknak Rómában 1591-ben (S-r.) kiadott: *Ratio atque institutio Studiorum Societatis Jesu*“ c. tantervök nyomán meglehetősen ismerjük mind iskolájok szervezetét, mind természetét s az előadott tantárgyakat. Utóbbiak jó részét humanistikai és bölcsészeti tárgyak képezték, hozzájuk járult még a vallás nagy szigorussággal és terjedelmesen követelt tanítása. A classicus írók: szónokok, költők, történetírók és bölcselők olvasása, emlézése volt a jézsuita tanítás célja. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azon körülményt sem, hogy a növendékek műveltségének egyik hathatós eszközéül tartották a classicusok utánképzését is. Cicero, Vergilius szerint verselni, Socratesként bölcselkedni, s az ókori atyák nyomán fejleszteni a vallásos érzületet a műveltség netovábbjának tartatott. Nem szabad ezt feledni különösen Koháryval szemben, a kin, mint írón és költőn nagyon is megérzik e nevelés hatása. Kár azonban, hogy a nagy szellemek utánzása inkább külsőségekre, mint a tartalomra, a szellemre irányult.

Koháryt Nagyszombatban 15 éves korában érte a le-sujtó hir atyja váratlan haláláról. Ez évben 1664-ben nevezte ki Leopold az idősebb Koháryt magyar seregei fővezérévé, s alig pár hónap múlva: jul. 19-én a törökkel Léva mellett vívott ütközetben lováról leterítettve, halva maradt a csata-téren. Szerető családja a szomorú emlékű helyen kápolnát emeltetett e felirattal:

Ad Levam dextre Stephanus pugnando Koháry

Pro patria occubuit, Caesare proque Deo¹⁾

A derék hazafi gyors kimulása mélyen érinté nemcsak családját, de az uralkodót is, ki benne trónja egyik támaszát veszté. Kárpótlásul e csapásért, de talán előrelátásból is, hogy a Koháry család hűségét továbbra is biztosítsa magának, hat nap múlva, jul. 25-én a még 15 éves Istvánt utódjává nevezte ki a füleki kapitányságban. Koháry azonban fiatal kora, s befejezetlen tanulmányai miatt nem foglalhatta el rögtön állomását. Helyetteséül a német származású Unger Márton neveztetett, ki már atyja idejében szolgált s

¹⁾ Franc. Kazy: *Historia Regni Hung.* III. 20. Mocsári Nógr, vm. III. 51. 1.

őt távollétében helyettesíté a várparancsnokságban¹⁾). Koháry pedig nem lehetetlen, hogy egyenesen Leopold kívánságából a bécsi egyetemre ment tanulmányai folytatására Farkas és János öcseseivel²⁾).

Bécsben egészen új világ tárult az ifju elé, a birodalmi főváros előtte szokatlan élete természetesen bővíté világnézetét, gyarapítá ismerteit. A főuri háznak, sőt a királyi udvarnak is kedvesen látott vendége volt, mint ez anyjához írt leveleiből kitetszik.

Igy 1666 jan 5-iki levélben „szép és becsülletes köntöst“ kér anyjától, hogy „mind ő Felsőge s mind itt levő nagy grófok s hercegek előtt becsüllettel compareálhassak;“ majd az aug. 20-iki levélben: „igazán írom Ngodnak, hogy oly hercegekkel és urakkal estem csak most is ösmertségben . . .“

A főváros zaja azonban nem kapá el az ifjut, megmaradt továbbra is szorgalmas tanulónak. Hogy kik voltak tanárai a bécsi egyetemen s miket tanult adatok hiányában nem tudjuk. A jézsuita Kazy és utána Horváth Pius kolos-

¹⁾ Unger jó katona s a Koháry ház kedvelt hive lehetett, de a megye hivatalnokai nem igen szenvedhették. Ugy látszik, hogy a megyei végzéseknél többször ellenszegült, s hatályukat önkényes intézkedéseivel csökkentette. A Szilády-Szilágyi által kiadott Török-magyarokori állam okmánytárban több levele olvasható Ungernek, melyekben Fülel erősítései felől intézkedik s a robotot erőteljes haugon sürgeti. Talán ezek okozhatták az összeütközéseket, panaszokat melyekkel a megye a nádort terhelé, legalább ezt kell következtetnünk Wesselényi Ferencznek Nógrád vármegyéhez intézett, 1667. nov. 12-én kelt eme soraiból: Ide jövő utunkban vettünk bizonyos informatiókat Unger Márton úr halála felől, nem lévén már ki ellen panaszolkodni, kigyelmeteknek“ (Tört. tár 1861. X.) Ha az informatiók csakugyan bizonyosak, minthogy a nádor írja, ugy a várparancsnoki helyetteségben még ez évben változás állott be, de hogy Unger utódja ki lett, nem sikerült kipuhatolnom,

²⁾ Koháry István Nagyszombatban egyedül tanult, egy nevelő felügyelete alatt, de már Bécsben két öcsésével lakott, a mit anyjához írt ezen sorai is igazolnak: „Ngod azért ne csudálkozzék, ha én kérek Ngodtul (t. i. pénzt) mert bizony tudja Ngod, hogy hárman vagyunk s az aprólékos mindennapi szükség sokra mégyen. Ennek előtte mikor csak magam tanultam Szombatban, Ngod jól tudja, bizony háromannyit költött el az én praeceptorom, hogy sem mint én költök mind magamra s mind öcsémre itt Bécsben. (Századok 1876.)

vári tanár azon állítások, mintha Koháry papi pályára, az Isten különös szolgálatára készült volna, alig hihető. Tagadhatatlan, hogy Koháry erős vallásos hajlammal bírt s ezt meg is tartá élete végéig, de ha határozott szándéka vagy kedve lett volna a papsághoz a király aligha helyezte volna egy végvár főkapitányságába, a hol inkább a hadakozásra, mint egyházi functiókra kellett gondolni.

Ez állításból bizonyosan annyi lesz igaz, hogy Koháry Bécsben a theologiai kar tagja volt, de nem azért, hogy pappá legyen, hanem mert az akkori műveltség zárkövét ez képezte.

A bécsi egyetem nem sokban különbözött a Nagyszombatitól. Itt is a humanisták foglalták el a legnagyobb tért: a görög és latin nyelv és írók ismerete, felhasználása képezte a főcélt. Nagy tér volt engedve az u. n. concertatióknak, disputatióknak, miután szerintök a tanulás czélja, nem csupán tudományok szerzése, hanem azoknak reproducalása volt. Ezért az egyetem a tudományok harcsteréül szolgált; tanítvány és tanár állottak szemben egymással, a tudomány és dialectica fegyvereiben. A tanmódszer hozta magával, hogy a tudományok minél mélyebben vésődjenek az emlékező tehetségbe, hogy aztán bármikor felfegyverkezve legyen a disputatiók ellen. S a ki az utóbbit értette lehetett csak mester: magister. De míg ezt elérhette még más két fokozaton kellett átjutni. Legelső akadémiai rang volt a baccalarius vagy baccalaureus, mely az átmenetet képezte a tanulótól a tanítóhoz. Ha a tanító bizonyos életkort ért el, s ha nemességgel bírt licentiatuS lehetett. Mindezekre pedig feddhetlen magaviselettel, kitartó szorgalommal s gyakori vitatkozásokkal érdemesítheté magát a tanuló. Legnagyobb ünnepélyességgel, a szent István templom harangjainak zúgása közt, a tanítók, tanítványok s a legelőkelőbb világiak jelenlétében történt a tudori, (magister, doctor) köpeny és beretra elnyerése. Ezekért már előbb nagy szabásu disputatióval kellett vetélkedni, az ünnepélyes actus alkalmával pedig magisteri értekezést kellett felolvasni¹⁾.

Az egyetemi élet ezen vázolására csak azért tértünk ki,

¹⁾ Aschbach S. Gesch. der Wiener Universität Wien 1865.

mivel Koháry leveleiben több ízben hivatkozik rája. Így az 1666-ik esztendőben anyjához irt levelei telve vannak disputatióról szóló értesítésekkel. Hol pénzt, hol ruházatot kér magának, hogy a vitatkozással járó költségeket fedezhesse s nevének fényéhez méltóan jelenhessék meg. Anyja nehezen teljesíthető kívánságait, minthogy fiai felett a gyámságot Baranyay Tamás gyakorolta, a ki pedig úgy látszik nem igen szeretett a disputatiókra költeni. Ezért írja elkeseredetten anyjának 1666 jan. 11-én „Azon fölöttébb busolok, hogy Ngod haragját disputátiom végett reám gerjesztettem, noha az roszt információból látom mindennek okát lenni, mivel énnékem most is nincs több eszembe száz aranyból . . . mivel egy pénzt sem adott volt Baranyay uram ő Kegyelme stb.“²⁾ Mily nagy volt aztán öröme, midőn a pénzbeli segélyt, valamint ruhát és fegyvereket megkapta. Örömmel értesíti anyját, hogy aug. 12-én nagy ünnepélyességgel szerencsésen megtörtént a vitatkozása. „A disputatiom pediglen minthogy ma egy hete³⁾ Istennek hála elég szerencsésen dob,- és trombitaszó alatt végbe ment, nem akartam elmulatni, hogy Ngodnak is emblemámmal ne kedveskedném, ő Felségének is magam bevittem s magam praesentáltam, — melyet ő Felsége tülem kedvesen vévén, kiváltképen való grátiájában hogy meg fog tartani, megígérte és ha Ngod grátiájából karácsonra az egész metaphysicát is defendálhatnám, egy szép arany láncsal bizonyos dolog, hogy megajándékozna . . . Minek okáért Ngodat alázatosan kérem: írja meg Ngod első alkalmatossággal csak én magamnak: kívánja e ezen következő tisztességemet és együtt hasznomat is? Mert az minemű arany láncokat szokott ő Felsége azoknak adni, kik neki kétszer offerálnak theseseket, 200 aranyból is többet nyomonak. Igaz dolog, hogy bizony most is kívánnék Ngtul száz aranyat, mindazonáltal az én grátiámért resolvalja Ngod magát.“ stb.

Ugyanezen levélben körülményesen leírja anyjának az emblemát is, melyel a királynak kedveskedett: „Hogy pedig Ngod mégis távurul tudja, miből vagy az emblemámnak

²⁾ Századok 1876.

³⁾ A levél 1666 aug. 20-áról kelt L. Századok 1876.

fundamentoma, tudja elsőben Ngod, hogy az egész emble-
mában csak az mostani spanyor király leánya elvételéről
örvendezek ő Felségének és megakarom benne mutatni, hogy
az austriai háznak — mely jobbára mind házasság által neve-
kedett — mely nagy tisztességére vagyon mostani házassága
ő Felségének. Elsőben is azért, az által a gyűrű által, me-
lyet az emblemának bal részén álló kis gyermek jobb kézzel
mutat: Philippus tertius elvévén burgundiai herczegének le-
ányát 17 országot nyert, mely 17 országnak gazdagsága által
mivel feltámadott az austriai ház: fundamentomává az austriai
háznak tette azon házasságot. Jobb részén pedig a minemű
gyűrű van ellenibe emblemámon: jelenti Rudolphus császár
házasságát, mely házasság által nyert 25 országot, tudni-
illik Spanyol és több más országokat; és ez a két házasság
legnagyobb fundamentoma az austriai háznak. A karvasok-
bul és sisakokbul s más hadi szerszámokbul csinált gará-
dics azt jelenti, hogy a házasság mellett hadakozókkal is
utat csináltak az ausztriaiak tisztességes háza elébe. A 14
oszlop pediglen jelenti a 14 austriai császárt, melyek-
nek igaz képek az oszlopokra le van írva; és így a 14
oszlopbul felépült az austriai ház mely háznak közepin
a 15-ödik oszlopon vagyon a mostani császáruk, a felső
részén pedig a gyűrűben (mely aztat jelenti, a me-
lyet a császár adott mátkájának) való nap jelenti a csá-
szárt és a hold a császárnét, s az orosz lány, a mely
égbeli jel, az égi Leót: azaz Leopoldust, s az égi szűz je-
lenti a császárnét. És így az égi jelek jelentik a császárt s
császárnét, s a szűz kezében leírt margarita kő, kit, a nap
szépit bizonyában is: jelenti a császárnét, kit Margaritának
hivnak, és hogy valamint a követ a nap szépití igaznak:
ugy a császár is a szűz Margaritát szépití. A minemű ko-
ronát tart pedig a két angyal: jelenti a Spanyol és Német-
országoknak ő Felsegeik házassága által való összeve kapeso-
lását s az a két angyal a két keziben a gyökört (igy) tart-
ván a holdnak s a napnak: azaz a császárnak és császár-
nénak, fényével az egész ausztriai házat fényesitik. A kőfa-
ragó gyermekek azt jelentik, hogy még az ausztria házbul több
császár lészen, és hogy azok is fogják támasztani az ausztriai
házat, mintegy oszlopok, mely oszlopokon a képeket faragják.

És ez minden fundamentoma emblémámnak. Azonban ha elküldi Ngod az kívánt pénzt, szebbet fogok, Isten éltetvén, csináltatni két hónap mulva.“

Az itt leírt emblemát, melyet kor és művelődés történeti szempontból¹⁾ jónak láttunk teljesen közölni valószínűleg a licentius elnyerése végett alkotta meg Koháry, de már fentebb láttuk, hogy még egy disputációra készült, a melyért Leopoldtól arany láncot fog kapni. Ezért zárta be most közölt levelét ezen szavakkal: „ha elküldi Ngod a kívánt pénzt: szebbet fogok, Isten éltetvén, csináltatni két hónap mulva.“

Hogy mi volt e második disputationak tárgya, nem tudjuk, de hogy az valóban szerencsésen végbe ment, kitűnik egykoru életirói azon állításából, hogy Leopold az ígért 200 arany súlyú láncsal csakugyan kitüntette²⁾.

Koháry nem tért mindjárt hazájába, hanem még a következő év első hónapját is Bécsben töltötte. Bécs ugyanis ez időben nagy ünnepélyességek színhelye volt. A mit ő emblémájában feltüntetett: Leopold egybekelését Margit spanyol hercegnővel, szemeivel látta megvalósulni 1666 dec. 5-én s a rákövetkező napokon. Hogy az ott kifejtett fény és pompa, melyben a magyar főuraknak is jó részök volt,³⁾ mély benyomással voltak rá élénk bizonyítékát adja két, gyámjához és anyjához írt levelében. Elragadtatással ír az uralkodó család fényes szánkázásáról „a sok csörgő hangja miá sem tud az ember mire figyelmeznii, s éppen nem tudja, hogy az tollakkal felékesített lovakat nézze e, vagy a szánkán levő szép, mesterség inasokat, avagy a szánkában levő fraicimmereket, szép, köntöseit.“ De mindjárt hozzá teszi és értesíti anyját: „Én mindazáltal ezeket éppen az jó Béccsel együtt megunván, Ngodat kérem alázatosan, várjon maga szolgálatjára.“⁴⁾ Koháry tehát az 1667. év elején

¹⁾ Hogy főúri tanulók részt vettek ily disputációban s hogy a vitatételek többször merítették az uralkodó ház viszonyaiból, azt a nagyszombati egyetem évkönyveiből is ismerjük. Molnár A: A közoktatás tört. Magy. országon I. 217. 218. lapjain közül néhány ily tételt.

²⁾ Kazy: Posthuma memoria. Gyöngyösi: Rózsa koszoru.

³⁾ Lásd egykoru leírását: I. Lipót mátkájának bevonulása Bécsbe. Sz. L. Századok 1884. 142—148. l.

⁴⁾ Századok 1876.

hazatért, hogy hivatalát: a füleki főkapitányságot elfoglalja. Működése a legnehezebb viszonyok közt indult meg és ez később csak növekedett.

A XVII. század és a XVIII. első évtizede hazánk történelmének lapjait a legsötétebb betűkkel írták be.

Az 1604-től 1711-ig terjedő időszak szakadatlan lánczolatát képezi az ország bel és küléleti zavarának.

Az idegen austriai kormány önkényes hatalmaskodása, a török nyílt és békés időben is alattomos hódító terjeszkedése, a katolikusok visszahatása a protestánsok ellen, a főurak önző személyeskedése az egész idő alatt lázas izgatottságban tartották a kedélyeket. Soha országgyűléseink oly viharos jeleneteket nem értek, mint ez idő alatt. Csaknem az egész ország hadat üzent a rosz akaratú austriai minisztereknek s midőn őket a magyar alkotmány tiszteletben tartására már már kényszerítették a protestánsok állottak elő panaszaikkal az erőszakoskodó katolikus clerus ellen, erőteljesen sürgetve vallásuk szabadgyakorlatát, visszakövetelve elfoglalt templomaikat, iskoláikat, védelmezve méltatlan bánásmóddal illetett papjaikat, tanítóikat. E két tárgy képezte minden országgyűlésen az égető kérdést, az ősi alkotmány szentsége, a szabadvallásgyakorlat voltak a jelszó, melyet az elkeseredett hazafiak hosszas küzdelemben megviselt zászlóikra felírtak. Bocskay István tüzte ki legelőbb e zászlót, majd Bethlen Gábor ragadta kezébe, hogy ismét Rákóczy Györgynek adja át. Egyes békekötések, mint a bécsi, nikolsburgi és linezi rövid időközökre pihenni hagyják ugyan e zászlót, de nem azért, hogy az ország nyugalma végleg helyreálljon, hanem hogy mindkét fél erőt mérítsen a további hevesebb küzdelmekre. Így a méltánytalan s a magyar nemzet jogérzetét vérig sértő vasvári békekötés még hevesebb ellentállásra kényszeríté a nemzetet. Nem czélom vázolni a Wesselényi és társai összeesküvését, valamint annak elnyomása után beállott véres reactiót, jól ismerjük azt egyik jeles történészünk erről írt munkájából.¹⁾ Csupán azt jelzem, hogy a nemzeti visszahatás a megaláztatásokkal nem bénult, de nőtt. Az austriai házzal ellenséges XIV.

¹⁾ Pauler Gyula: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése 1664-1671 két kötet. Bp. 1875.

Lajos francia király, valamint a török porta biztatására és segély ígéreteire az elégedetlenek nyíltan kitűzték a polgári háború zászlóját. 1678-ban sikerült nekik a bátor, tevékeny ifjút Gr. Thököly Imrét vezérökül megnyerni a ki aztán a vármegyékhez intézett felhívásában fejvesztés alatt kötelezett táborában megjelenni minden nemest. S az elégedetlenek csakugyan csapatostul sereglettek Thököly zászlói alá.

S a különben is folyvást nyugtalankodó törökökhöz csatlakoztak a kurucok is, hogy a királyi házhoz hű „labancok” birtokait féktelenül pusztítsák; a mit természetesen ezek sem hagytak megtorlás nélkül. S Koháry alig tért haza a császári fővárosból, könyveit karddal kellett felcserélnie, mert a szomszédos egri, budai és gyöngyösi törökök gyakorta elszáguldoztak Füleek falai alá is. Első dolga volt a vár bástyáinak megerősítése, ha nem is a rabló csapatok ellen, de már előre látta azt, hogy a netalán diadalmaskodó Thökölyt győzelmes előnyomulásában alig lesz képes rossz karban levő vára feltartóztatni. Felterjesztést intézett tehát a hadi tanácshoz 1671-ben, hazafias buzgalommal segélyt sürgetve Füleek megerősítéséhez, s a kamara csakugyan utalványozott is e célra a következő évben 1500 frtot.¹⁾

Ez alatt is nem elégedett meg azzal, hogy magát véddőleg viselje, hanem maga is ki-kicsapott s a szerte dulongó törököt nem ritkán leszorította az al-Dunáig.

A szerencse, mely hadi vállalatait kísérte, a bátorság, melylyel ütközeteiben kitűnt, csakhamar fényessé tévék nevét a törökök előtt.²⁾ Mindazáltal nem kerülhette el, hogy Tökölynék törökkel szövetségbe lépve kurucok 1678-ban ostrom alá ne fogják Füleket. De buzgalma s katonái kitartó vitézségök nem sokára elvonulásra kényszerítették az ostromlókat, a miről, midőn Leopold értesült decz. 13-án elismerő levéllel és arany lánczon függő arczképével tüntette ki vitéz hivatását.³⁾

¹⁾ Mocsáry: Nográdm. ism. III. 53.

²⁾ Kazy érdekes példáját írja azon félelemnek, melyet Kohárynak pusztá neve támasztani képes volt az Eger alatt portyázó budai törökökben.

³⁾ *Instructi sumus* — írja Leopold e levélben — *te hisce disturbis, rebellionis insultibus et machinationibus temet generose opposuisse, neque minis, neque benevolentiae illorum ac invasioni*

Leopold bajait a Tököly mozgalmain kívül növelte még kívülről a svéd-francia háború, melyet ellene XIV. Lajos viselt, ki hogy a győzelmet annál inkább biztosítsa, az elégtelen magyarokat nyíltan segítette, leginkább pénzzel. Ezenkívül a török szultán is tetemes haderőt szerelt fel ellene s a nagyvezér által utasította Apaffy erdélyi fejedelmet, hogy csapataival siessen Tököly támogatására. Ily szorult helyzetben Leopold mindenképen megkísérlette a békés kiegyezést; a hűségében maradt rendeket tanácskozássra hívta össze 1681 apr. 28-ra Sopronba, hol a Koháry testvérek István és Imre is megjelentek,¹⁾ sőt özvegy Koháryné Balassa Judit is képviseltette magát Uri (Dul) Mihály, Nógrád vmegye akkori vicecomesse által.¹⁾

Az országgyűlésen heves viták folytak. Thököly bár maga nem jelent meg, de pártfelei által követelte, hogy a vallásszabadság biztosítottassék és a nemzet ősi jogai helyreállíttassanak. Főleg a vallási sérelmek hozták ingerültségbe a kedélyeket s több havi tanácskozás után is alig tudtak annyit határozatba hozni, hogy az 1606-ki bécsi békekötésben engedett vallásgyakorlat ezután is érvényben maradjon; az alkotmányt illetőleg pedig megígérte a kormány, hogy a törvényes igazgatás helyreállíttatik.

Hogy mennyiben folyt be a tanácskozásokba Koháry, adatok hiányában nem tudjuk, de az eredményekből következtethetjük, hogy nem ült ott tétlenül. Ő mint az uralkodó ház feltétlen hive, mint az igazság, méltányosság embere a két párt közt szerencsésen eltalálta a követendő utat. Nem huzott újat uralkodójával, de másrészt a béke kedvéért enge-

cedendo, praesidium tibi concreditum sedulo conservasse. Cum igitur praeclaris hisce actionibus, rariae fidelitatis et constantiae palmam merueris, tuique olim genitoris, pro patria gloriose occumbentis vestigiis insistendo, singularem laudem comparaveris; ideo hocce fidele tuum servitium gratum nobis accidit, non dubitantes, te ita continuaturum. Interea iussimus, in signum Cesareae et Regiae nostrae clementiae, catenam auream cum effigie nostra remunerandum“ ... (Mocsáry III 53. 1.)

¹⁾ Zsilinszky Mihály: Adalékok az 1681 soproni országgyűlés történetéhez. Akad. Tört. Ért. XI k. II. sz. Itt különben hibásan áll szv. Koháry Mihályné Koháry Istvánné helyett. A Koháryak közül egy sem viselt Mihály nevet.

dett a panaszoknak is. Legalább az utóbbit következtethetjük az országgyűlési határozatok abból a pontjából, mely azon helységeket sorolja fel, hol a protestánsok templomokat építhettek. Ezek közt van Koháry végvára is: Fülel, valamint a hatósága és birtoklása alá eső helyek közül is több. Viszont a királya iránt szerzett érdemei jutalmának rővhatjuk fel azt, hogy Leopold még ez évben királyi tanácsossá, ezredessé, az országgyűlés alatt pedig aranykulcsos kamarássá nevezte ki¹⁾.

Lehet ugyan, hogy a király e kitüntetésekkel a jeles férfit tekintettel a közelgő zivataros időkre erősebben igyekezett lekötöztetni maga iránt, a mely feltevésben, mint a következmények megmutatták nem is csalatkozott. Mert Thökölyt és párthiveit a soproni gyűlés határozatai nem elégitették ki, a kormány ígéretéseiben, mely a tapasztalat szerint nem is ment tovább az ígéretésnél, nem bíztak.

Thököly szövetkezett a törökkel, ki aztán az erdélyi fejedelmet is összeműködésre utasította. Így az 1682. év rossz előjelek közt kezdődött. Az év első fele mind a két részről fegyverkezésben tölt el, leszámítva azon nagyon is rövid időközt, mely alatt Thököly fényes lakodalmát tartá Zrínyi Ilonával. Julius hónapban már fegyverben állott a gróf, s az előző felkelések vezérei nyomán felső Magyarországot igyekezett mielőbb hatalmába keríteni. Julius 20-án már arra a rem-hirre viradtak a Leopold pártiak, hogy Kassa, felső Magyarország kapuja az ellenség kezébe jutott. Tudta mindenki, hogy most már a környék legfontosabb végvárán, a bánya városok kulcsán: Füleken van a sor. Leopold ügyét veszedelem fenyegette s e veszedelem előérzetében irá aug. 25-én a nádor Eszterházy Pál előterjesztését a királyhoz, melyben az ország megvédésének módozatait adja elő s kéri az uralkodót, hogy ne késlelkedjék, hanem ragadjon fegyvert, s akkor is ne védő, hanem támadó legyen; ne elégedjék meg azzal, hogy felső vidéki birtokait védelmezi, hanem támadja meg Esztergomot, elvonva ez által az összeműködéstől a török haderő tetemes részét. A hosszú előterjesztés vége felé hevesen, majdnem kétségbeesetten így kiált fel: Már idáig értem előterjesztvényemben, midőn imé ma reggel hozák a hírt,

¹⁾ Kazy: i. m. 17. l.

hogy a török Kassa után Eperjest és Lőcsét is elfoglalta, Szendrőt pedig és Füleket most víjja, mely vajha ne esett légyen már eddig a török kezébe, mert Füleek bástyái gyengék lévén 8 napontul alig fogja az ostromot kiállhatni, mely két város, ha az ellenség hatalmába kerül, okvetlenül a bányavárosok is egész a Vágig terjedő részekkel együtt elvesznek. Azért kegyelmes uram! semmi halogatás, hanem minél előbb fogjunk fegyvert s menjünk az ellenség ellen, mert ha Esztergomot megnem rohanjuk — jó dolog — ha rövid idő múlva az ellenséget Bécs körül nem látjuk!)

A nádor tudósítása Füleek ostromáról azonban még korai volt, mert ez időben Thököly a Kassával szomszédos városok, mint Eperjes, Lőcse meghódoltatásával volt elfoglalva, Apaffy serege pedig még mindig késedelmeskedett. Csak a hazafiui aggodalom láttatta a nádorral sötétebb színben a dolgokat, mindazáltal ideje volt gondoskodni Füleek megvédéséről. Koháry már jó eleve értesült az őt fenyegető veszedelemről. Ugy látszik Kassa alól, vagy annak elfoglalása után levélben felszólította Tököly, hogy lépjen át hozzá, nyissa meg várát, ha végpusztulását nem akarja. Koháry felelet helyett azonnal értesíté a nádort, kérve, sürgetve a császári sereg támogatását. Maga pedig teljes erővel hozzalátott a vár minél jobb karba való hozatalához. A sáncz árkokat kimélyítetté, s azokat, valamint a vár aljánál elterülő síkságot az Ipoly vízével elárasztotta, a bástyákat ostromra erősíté, a raktárakat minden szükségessel megtöltötte, Nógrád és a szomszéd vármegyék nemeseit várába hívta, az őrséget felfegyverezte, egyszóval elszántan és mégis előrelátó gondossággal nézett a bekövetkezendő kemény napok elé. Ez alatt a Bécsben időző nádor is minden követ megmozdított az udvarnál, hogy a császári hadak Füleek felszabadítására siessenek. Törekvéseit pártolta Leopold. „Ugy tudom — írja Eszterházy Kohárynak Bécsből aug. 29-én — és kegyelmes urunktól ő Felségétől magától hallottam, hogy Kaprarának serio meg van parancsolva, hogy éjjel nappal siessen és Strassoldóval conjungálván magát, Füleek alá menjen

¹⁾ Zsuppanek István: gr. Eszterházy Pál nádor előterjesztvénye, Győri tört. és régészeti füzetek II. 337—346 l.

s ha különben nem lehet az ellenséggel is megütközzék. Ma köllött megegyezni Kaprarának Strassoldo urral, én sem késem sokat, hanem menvést megyek magyar hadakkal kegyelmek segítségére s azon leszek, még utban érhessem a német hadakat. Kegyelmek az alatt Isten segítségével erősen tartsa magát.“¹⁾

Koháryra ezen jóakaratu biztatás valóban rá is fért, mert mire e sorok kezéhez jutottak, az ostromlók körülözönlötték várát. Hogy mikor szállottak először táborba és mikor kezdődött meg Fülel ostroma ez eddig elé nem volt teljesen tisztába hozva. Szalay ezt írja²⁾: „Thököl augusztus 16-án Kassáról Fülel alá indult, hol Ibrahim derék serege táborozott hová az erdélyi hadak is élökon Apaffy és Teleky már megérkeztek.“ E számítás azonban nem felel meg teljesen a valóságnak. Ibrahim még aug. 18-án Kassáról ír Apaffynak³⁾ sürgetve segélycsapatait, a melyek nélkül ugy látszik nem akartak Fülel vívásához fogni. Már pedig Apaffy szept. másodikánál előbb nem érkezhett a vár alá, mint szept. 11-én kelt levelében írja a Kapitihának: „e helyre szept. 2. előtt nem érkezhettünk.“⁴⁾ Valóban a körülmények oda látszanak mutatni, hogy e napon kezdődött az ostrom, megerősíti azt még az is, hogy két heti küzdelem után, 16-án foglaltatott el a vár.

Az ostromlók száma felől is nagyon eltérök a történetírók adatai, sőt abban sem egyeznek meg, hogy a budai vagy a nagyváradi basa volt-e a Thököl segítségére? Bél Mátyás⁵⁾ és utána Mocsáry⁶⁾ szerint a török vezér kilenczvenezer, Thököl ötvenezer néppel fogta körül a várát. Gyöngyösi⁷⁾ szerint a budai pasa 60,000 törökkel és feles magyar támadókkal, Kazy szerint a váradi pasa ostromolt, míg Thököl másfelé volt elfoglalva, Wagner Ferencz⁸⁾ szintén a váradi basát említi.

¹⁾ Sziládi-Szilágyi S. Török-magyar kori államokmánytár VI. kt. 278 l.

²⁾ Magy. orsz. tört. V. kt. 230 l.

³⁾ ⁴⁾ Sziládi-Szilágyi S. Török-magy. államokm. tár VI. 288 l.

⁵⁾ Bél. Notia nova Hung. IV.

⁶⁾ Nógrádv. ismert, III. 55.

⁷⁾ Ajánló levél a Rósa koszorúhoz.

⁸⁾ Historia Leopoldis I. 573.

Az csakugyan minden kétséget kizár, hogy Bél túloz a számokban, viszont azoknak sincs igazok, kik a budai pasát mellőzve, csakis a váradiról emlékeznek. Leginkább elfogadhatjuk Gyöngyösi adatát, azon hozzá adással, hogy a 60,000 török közt nemcsak a budai, hanem a váradi pasa katonái is voltak, a kik a Váradon keresztül vonult Apaffy seregéhez csatlakozva jöttek a vár alá. Hogy Arnaud Uzun Ibrahim budai pasa maga is részt vett az ostromban teljesen bizonyos. Már Kassa elfoglalásánál segítségére volt Thökölynek s őt nem is hagyta el előbb, csak mikor Fülek bevétele után való nap fényes szertartás közt felajánlá a magyar királyságot, melyet azonban Thököly előre látó szerénységgel visszautasított.

Említettük, hogy Koháry ostromra készen várta az elleniséget. Fülek nem csak egyike volt a legerősebb végváraknak, hanem, mint a bányavárosok kulcsa, igen fontos hely is. Alapítása idejét nem ismerjük pontosan, de IV. Béla király 1262-ben kelt oklevele már említi „castrum Fylek“ névvel. Tulajdonképi erősséggé Pelsőci Bebek Ferencz emelte, kinek nevét a vár egyik kapuja is viselte. Később több kézre jutott, sok viszontagságon ment keresztül, legnagyobb megpróbáltatást mégis 1682-ben szenvedett. A magasba meredeken szökelő hegy, melyen a vár épült széles síkság közepén foglalt helyet, s így a szomszédos hegyektől, honnan az ostromágyuk legtöbb kárt tehetének benne, elvult választva. A hegy alját nyugatról mocsár nedvesíti, keletről az Ipoly folyócska hömpölyög, délről pedig hol a többi hegyekhez legjobban oda simul, mély árok és erős kőfal védelmezi. Így a hely kiválóan alkalmas védvárnak, melyet ezenfelül építkezések is biztosítanak a gyors elfoglalás ellen. Maga a vár eltérőleg a legtöbb erősségtől, a hegynek nem legcsúcsán emelkedett, hanem annak déli oldalán egész aljáig terült el menedékesen. Három részre oszlott. A két szélsőt mindkét oldalon erős kőfal védte, kívül pedig mély árok övezte, — közepén volt a várkastély s a renddel elkülönzött lakházak. E várba gyűjté Koháry a szomszéd nemeseket, kik Bél szerint „insignis nobilium virorum corona“ voltak. Számra nézve mintegy két ezeren érkeztek, hozzájuk még száz német gyalogos csatlakozott. E szám az ostromlókhoz mérve ugyan csekélynek mondható s ezt tudva Thököly, követi által még egyszer megadásra szöllítá fel őket. Koháry vá-

lasza tagadó volt, mi által az ostrom kezdetét vette. Legelőbb is az alsó város kézre kerítésén kellett az ellenségnek igyekezni, hogy ostromszereikkel, melyek a kimagasló helyek távolsága miatt kevésbé árhattak, közelebb jussanak a vár falaihoz. Ez azonban nem ment olyan könnyen.

Törökvéseiket a védők gyakorta megghiusították. Az elszántabbak az ellenségre, leginkább az éj csendében heves kirohanásokat intéztek s véres öldöklést vivén végbe megzavarodott soraikban, mert mint Bél írja sohasem hagyták el a nélkül a kapukat, hogy jó szablyáikat ellenség vérében ne fűrösszék s levágott török fejekkel ne térjenek vissza társaikhoz. E kicsapások, míg egyrészt legjobban ritkíták az ellenség sorait, más részt azok tervét: a várhoz való közeledésüket megghiusították. Leginkább kitűntek ezekben Belovich alkapitány. Mácsay Lukács, Csont István, Kakuk Gergely, Darabos és mások. Az ostromlók tömegükkel végre is czélt értek. Egy zivataros éjjel a belődözött tüzes golyók annyira megrongálták az alsó várost, hogy Koháryék tovább fentartani nem bírván, felgyújtották s a felső várba vonultak. E sikert az ostromlók már korán kivívhatták, mert Koháry anyja szept. 5-én ezt írja gr. Strassoldo Károly tábornoknak: „Hogy Fülekre emberemet küldhetném, nincs mód benne, mert senki nem mer oda menni, mivel az ellenség már a belső városát is meg vevén, már igen közel körül vette.“¹⁾

Az ostromlók állapota egyre súlyosodott, de Koháry reménye nem csüggedt, bizván a nádor ígérétében. A császári segély azonban egyre késett. Özvegy Koháryné, ki az alatt az ősi Csábrágba vonult Farkassal, a fiáért aggódó anya, a félelem és tisztelet gyöngéd ajándékaival igyekezett Strassoldo kegyeit megnyerni; hol ő, hol fiának, Farkasnak a neje kedveskedtek a német tábornoknak egy-egy kosár szállóval vagy más gyümölcscsel, és annak minden biztatásait repeső örömmel fogadták. „Az Nagyságod tegnapi levelét“ — írja szept. 15-én Zólyomba Strassoldónak — „illendő becsülettel vettem és örömmel érttettem az jó híreket, hogy ő felsége erős hadai már megérkeztek, vagyok oly reménységben, hogy ha Nagyságtok nem késsék mind az végházat, mind az én fiamat

¹⁾ Szilády-Szilágyi S: Török-magyar államokmáuytár VI. 283,

Koháry Istvánt ő Felsége szolgálatjára az Isten megtartja.¹⁾

Tököly pedig a belső város elfoglalása után újra megadásra szólított fel Koháryt, azonban hasztalanul.

Ekkor az ostromlók három felől fogták közre Füleket, Ibrahim nagyvezér a kelet felől elterülő dombokra vonatá nehéz ágyúit, Seldius basa északról szórta tüzes golyóit a vár belsejébe, míg Tököly és Apaffy lánczos ördögei észak felől röpködve ritkíták a védőket. Strassoldo pedig, kivel a nádor utasítása szerint Kaprarának is egyesülni kellett, még mindig Zólyomnál táborozott, itt vette az értesítéseket Fülek állapotjáról, ide írta neki szept. 9-én Koháry Farkas azt is; hogy Tököly a nemességet személyes felkelésre szólította, őket hűségre kényszeríti, s hogy az ellenség a bánya városokra akar törni²⁾.

Strassoldóra és Kaprarára azonban hasztalanul várakozott Koháry, ők, minthogy a nádor által hirdetett közfelkelésnek mondhatni semmi eredménye sem lett, s maga Leopold se küldhetett csapatokat, minthogy seregének tetemes része a Rajnánál volt elfoglalva XIV. Lajos ellen — mindeddig Zólyomnál vesztegeltek, míg onnan a győztes Tököly Trencsén felé nem szorítja. Mindazáltal Koháry el volt tükélve magára hagyatva is a várat utolsó csepp vérig is oltalmazni. Nem így azonban az őrség, melyet a szakadatlan küzdelem, álmatlanság s a vár falainak rohamos rombolása, annyira elcsüggesztettek, hogy midőn az ostromlók egy nap és egy éjjel több mint ezer tüzes golyót röpítettek a várba, hajlandóságukat jelezték Tököly előtt a meghódolásra. Koháry azonban erről hallani sem akart s még az a védekezésök sem hatotta meg, hogy élve többet használhatnak a királynak s a hazának. Végre is a nők jajgatásai, kik feles számmal voltak az erősségben, s talán a német katonák ellenállása folytán szept. 10-én vagy 11-én elhatározták, hogy a vár feladása végett Koháry tudta nélkül az ellenséggel alkudozásba bocsátkoznak³⁾. Ennek

¹⁾ u. o.

²⁾ Szilády-Szilágyi: Török-magy. államokmánytár VI. 284 l.

³⁾ Balassa Bálint írja Caprarának 1682. szeptember 11-én: „Cum has (litteras) finivissem, venerunt tres Rustici ex castris Turcicis, qui non adeo bonum de Fülekino retulerunt, nunciavi Domino Capitaneo Germanico, quatenus unum eorundem ad vestram Excellentiam expediat, hi referunt negotium Fülekiense sub capitulatione esse, et

végrehajtására maguk részéről Gyürki Pál jegyzőt bízták meg, a ki Tököly hadnagyával Szirmay Istvánnal, abban állapodott meg, hogy a kik a feladási okmányt aláírják a várból szabadon kivonulhatnak, vagyonukból annyit vívén magukkal, a mennyit hátukon elbirnak¹⁾. S így szept. 16 án két heti heves küzdelem után a már csaknem rommá vált falakra felvonták a meghódolás fehér zászlóját²⁾.

Koháry azonban a legutolsó pillanatban sem irta alá a capitulatio okmányát, sőt azt felolvasni sem engedte s a kivonuló őrség közt legutóljára hagyta el várát, benne hagyva minden jószágát.

Tököly, katonáitól körülvéve, az alsó várkapujánál ült s olvasta a várbeliek számát, de leginkább hős ellenfelére várakozott. Koháry észrevette a kurucz vezért s őt röviden megszólítva az uralkodó elleni pártütéssel vádolta, szemére lobbantá, hogy nagyravágásával mennyi szerencsétlenséget árasztott a hazára, s miután Tököly meg nem kínálta ülés-sel, maga egy közel levő széket ragadott s a kurucz vezér szomszédja, Szirmay István mellé bátran leült, nem akarván ellenfele szolgájának láttatni az által, hogy állva ereszkedik vele szoba. A győző büszkeségét e merészség annyira sérté, hogy Koháry távoztával azon kifejezésre fakadt, hogy ha Szirmay nem ül köztük, fejét veszi Kohárynak.

nisi succurratur eis versari in periculo. (Szilády-Szilágyi S. Török-magy. államokmánytár VI.)

¹⁾ E feltételt maga Tököly is említi Duvernayhez szept. 18-án írt levelében.

²⁾ Filek capitulatiojának napját a legkülönbözőbb időre teszik egyesek. Így Hammer: Geschichte des osmanischen Reichs VI. kötetében szept. 29-re teszi; a löcsei német krónika szerint „Die 10. szept. hat sich auch die Festung Filek . . . übergeben. Igazat mond Fajgel Péter kassai kapitány midőn szept. 22-iki levelében azt írja Duvernaynak: „Ultimo die mercurii az (azaz szept. 16.) cempimus munitionem Filekiensem.“ E tekintetben legtöbb hitelességgel bír Tökölynek, „ex castris hungaricis ad Filek positis, die 18. szept. 1682“ kelt levele, melyben így értesíti Duvernayt: Filekinum, fortalitium alias famosum, nolens protectioni meae sese subdere, post obsidionem spatium hebdomadatum toleratum, ad conditiones pacis acceptandas suppliciter provolvi (praesidiariis et cuncta plebe eo libere dimittis) compulsum.“ E levél különben igazolja az ostrom megkezdéséről írt feltevésünk helyességét is.

A várból kivonuló nemesek a közös táborba érve, *salvus conductust* (szabad — menedéklevelet) kaptak, Kohárytól azonban, mint a ki az egyezséget nem írta alá, megtagadták. Tököly az eszes, vitéz embert minden áron pártjára akarta nyerni. Majd Petróczy, Szirmay, Petneházy, Keczer fogták körül a makacs embert, szép szóval, csábítgatással, sőt ijjesztgetéssel igyekezték az aláírásra rábírni. Koháry azonban hajthatatlan maradt, Tökölyt török pribékek, haza ellenségének nevezte, sőt úgy is nyilatkozott, hogy tót királyt nem szolgál,¹⁾ a mire Tököly azzal felelt, hogy őt, mint a haza méltatlan fiát, mint az austriai ház istentelen csatlósát hű szolgájával, Korponay Jánossal örökös foglyának nyilatkoztatá Petneházy által²⁾.

Ezalatt a török vigan vonult a 3000 ember élete árán bevett várba, de midőn ott kevés zsákmányt s csak romba dőlt falakat talált, felgyújtá s dühében Koháryt majd megölte. Tököly mégis megszabadította az erőszakos haláltól s Regéczeire küldé fogságba, remélvén, hogy idővel pártjára fogja nyerni.³⁾ Ezért a regéczi vár kapitányának Szirmay Miklósnak meghagyta, hogy mentől szigorubban bánják vele. — Szirmay sötét, nehéz börtönbe veté foglyát, a külvilágtól elzárta, sőt nála levő értékeitől is megfosztotta⁴⁾. Tököly szigorúságát azonban szerencsére enyhíteni igyekezett neje, a nemes szívű Zrinyi Ilona, ki alig hogy értesült Koháry szomorú sorsáról, pár nap múlva (szept. 27-én) már írja Szirmaynak „Koháry István uramhoz, noha rab, mindazáltal kegyelmed légyen illendő provisiobeli gazdálkodással, udvarbíráknak is erről committálván Kegyelmed.“⁵⁾

Fülek eleste után akadálytalanul nyomult előre Tököly. Csábrágot, Szitnyát, a Koháryak várait, Lévát elfoglalva ha-

¹⁾ Lehotzky András: *Stemmatographia* pars II. p. 217. Ezzel Koháry Tökölynék szepesmegyei (kézsmárki) eredetére célozhatott.

²⁾ Lásd az egész ostromról Bél: *Notitia* Tom. IV. 70—86 l. s utána Mocsáry Nőgr. vm. ismertetése III. 65—69 l.

³⁾ Tévednek tehát az időben Nagy Iván és Toldy, midőn Koh. Regéczeire hurczoltatását szept. 11-re teszik.

⁴⁾ Koháry levele Kassáról 1690, jan. 12. Szirmayhoz, melyben felhívja, hogy 200 aranyát, ezüst és arany rubintos óráját, melyeket fogságakor tőle elvett, adja vissza. Századok 1872.

⁵⁾ *Monumenta Historia Hungariae. Scriptores* XXIV. 59. l.

talmába kerítette a bányavárosokat, diadallal megszállotta Zólyomot és Véglest; miután innen Strassoldo és Caprara kardesapás nélkül, Trencsén és a Morva-Szilécia határ felé húzódtak vissza.

Nem lévén azonban itt tér a szabadságharcz lépésről-lépésre való követésére, térjünk vissza Koháryhoz. Tököly kezdetben igyekezett bátor ellenfelét maga hitére csalni. Hízelgéssel, csábítgatással akarta állhatatosságát megtörni, ígért neki szép vagyont, magas hivatalt. Majd midőn mindez nem használt, fenyegetéssel akarta elrémiteni. Birtokait, várait feladta, őt magát méltatlan szavakkal illette, sőt mint Kazy emliti, talán meg is öleti, ha a lengyel király közbe nem lép. Vitéz katonához és nemes böleszhöz illőleg viselte Koháry sanyaru sorsát hosszú hónapokon keresztül, míg egyszer a szabadulás halvány csillaga ragyogott reá. A szenvedésekben is magasztos lelki nagyságát bámuló őrei ugyanis egy alkalommal módot nyújtottak neki a szökésre; ők maguk is vele szöktek, bizonyosan sötét éjjel a közeli erdőn át. Azonban az utat nem ismerve, négy napi ide-oda bolyongás után az éhség egy közeli faluba üzte őket, a hol éhüket csillapítani remélték. Szerencsétlenségükre a Tököly párti lakosok felismerték s összekötözve visszakisérték őket Regéczre, hol a czinkosok nagy része karóba huzatva halállal lakolt, Koháry pedig, minthogy a regéczi börtönt már nem találták neki elég biztosnak, Munkácsra hurczoltatott.¹⁾ Hogy kik segítették elé e szökést és mikor történt, arra nézve nincs biztos adatunk. Jóakarói közül csupán egynek ismerjük nevét. Ez Tokaji Nagy Ferencz volt, a ki a karóba huzás elől szerencsésen megszabadulhatott, mert 1697-ben, mikor már Tököly rég Törökországba szorult, Pataki, Kővér Ferencz, Bakos és Kárándi György hajdu társaival paraszt lázadást támasztott s jul. 1-ére virradóra Tokajt és Patakot csellel hatalmukba ejtvén, oly rémületet idéztek elő a nemes-

¹⁾ Talán e szökési kísérletre czéloz a „Vasban vert rabnak bús elmével fáradva versekben vett sétálása“ c. versében:

Mert a szép szabadság lebegett előttem
s aztat immár egyszer erőven viseltem
sőt ugyan elhídtam, hogy kezemmel értem,
de Medea miatt kezemből ejtettem.

ség közt, hogy ezek gyorsan felültek s Vandemont herczeg német katonáinak segítségével a lázadókat leverték és véres bosszút állottak rajtok. Tokaji Nagy Ferencz e szorult helyzetében levélben fordult Koháryhoz, emlékébe hozván, hogy egykor regéczi fogságában ő segélte elő szökésében, most pedig kéri Koháryt, hogy járjon közbe életéért. S Tokaji Nagy nem is csalogozott, Koháry Bécsbe sietett, életét ki-könyörgé oly feltétellel, hogy katolikussá lesz.

A mi a szökés idejét illeti, erre nézve nagyon eltérők az adatok. Wagner¹⁾ szerint 23 hónapot töltött Koháry Regéczen, Nagy Iván²⁾ és az ő nyomán Toldy Ferencz³⁾ azt állítják, hogy 1683. jul. 18-án vitetett el onnan. E kettő közül Wagneré semmi esetre sem állhat fent, miután 1684. márcz. 2-án már Munkácsról írt Koháry az anyjának, sőt „Elmulik világban minden hivságok hivsága“ c. verse szerint már 1683. decemberében Munkácsra volt:

Az ezerhatszázban s nyoleczvanharmadikban
Karácsony havában s hetinek folytatában
Munkács kővárában s kemény fogságomban
Hosszu unalmamban, nyomoruságomban
Ezeket gondoltam, elmémben forgattam stb.

E szerint Nagy Ivánnak adhatunk igazat s a szökési kísérlet idejét 1683. őszére vehetjük.

De a helyre nézve, a hova Koháry vitetett, tévednek mind a ketten. Általában, minthogy az alakult viszonyok kényszerűségénél fogva Tököly ide-oda hurczoltatta Koháryt, raboskodási helyeinek időrendi sorjával egész a legujabb időig nem voltak tisztában a történészek. Így Nagy Iván és az időrendi adatokban nyomán haladó Toldy Regécz után Ungvárt, aztán Sárospatakot, Munkácsot, majd ismét Sárospatakot említi. Wagner, ki legelőbb írt Koháry fogságáról megszabadulását Sárospatakról írja, ugyszinte Mocsáry is. Gyöngyösi négy helyről emlékezik meg, a hol Koháry raboskodott: Regécz, Munkács, Tokaj, Ungvár. S Gyöngyösy, Kohárynak kortársa, személyes ismerőse és barátja, megkö-

¹⁾ Thaly K. Adalékok a Rákóczy kor irodalmához. I. 279. Toldy 128 l.

²⁾ Magyar orsz. családai VI. 289.

³⁾ Magyar költők élete I. 129.

zelíti az igazságot, ámbár ő meg Sárospatakot kifeledi. Fog-ságainak sorrendjére nézve legmegbízhatóbb maga Koháry, ki egy azczképe alá, mely a Szent-Antali levéltárban őrizte-tik ezt iratát: *Infelici sorte captivitatis, in pane et aqua per-pessae, in arcibus Regécz, Munkács, Tokaj, Patak, Ungvár triennio ulterius graviter pressus, non vero suppressus Ste-phanus Koháry*. Ez aláírásban rejlő *chronostichon* az 1685-ik tehát a kiszabadulási évet mutatja.¹⁾

E szerint s a már említett körülmények folytán meg-egyezhetünk abban, hogy Koháry Regérről Munkácsra hur-czoltatott. Itt még szomorubb idő virradt a fogolyra. A vár kapitánya Radics András, valószínűleg Tököly egyenes uta-sítására még méltatlanabb bánásmódban részesíté. Nehéz vasat veretett kezére, lábára, és nedves tömlőczbe veté, hova a napsugár is lopva járt, penészes és bűzös légkörében pedig minden csakhamar rothadásnak indult.

Itt, ugy látszik Zrinyi Ilona jószívü gondoskodásának sem volt foganatja, a szigorú várkapitány minden lehető-t megvont foglyától. Koháry tápláléka csak a legszűkésebbre szorítottatott; száraz kenyér és korsóvíz volt az egész, mivel éhét és szomját csillapíthatá.

De a mi még borzasztóbb rá nézve: az szellemének kinos tétlenségre való kárhoztatása volt. Megtagadtak tőle minden olvasmányt, mely hosszú, unalmas óráit rövidíthette volna, megtiltották gondolatainak akár írásban, akár szóval való kifejezését.

E szigorú bánás mód felett az egykoru történetírók véleményei egybehangzók. Legrealisztikusabban Gyöngyösy írta meg: „Eszendőknél tovább terjedő holnapok alatt min-den társaságtól magányosan rekesztő: konyhai mosadéokra hozatott zavaros vízzel, lovászok praebendájára süttetett szá-raz kenyérrel sanyargató: A mindenek szolgálatjára terem-tetett napfénynek világosságátul elfogó: Sovány ebédét és tisztuló szükségét egy helyben végeztető: Az levegő égne-k tikkanó reketségéből a régi szemétnek, nedves penészből származott dohossággal szédelegtető, és ugyanabból szaporán tenyésző szőke és barna hangyáknak gyakor serkengetések-

¹⁾ Thaly: Koháry műemlékek Szent-Antalon, Századok V. 56 l.

kel nyughatatlanító, végre majd halálos betegséget nemző és másféle sok nyomorúságokkal teljes rabságokban tarták Nagyságodat.“¹⁾

Ha nem is fogadnók el a jámbor poeta e kacskaringós mondatában használt erős színeket, hihetünk a komoly jezsuita Kazynak²⁾ Wagnernek,³⁾ hihetünk magának Kohárynak, ki verseiben nem egyszer ad keserveinek kifejezést, mint a „Fölséges Istennek bölcs rendelkezésén sorsunknak is folyásán megkell embernek elméjét nyugtatni“ cziműben:

Éhséges insége, sok keserősége, mostani ügyemnek
rabságomnak sulya, ámbár felülmulja érdemét vétkemnek
nem ejthet kétségben, ad Isten bitemben jó reményt szívemnek.

Még erősebben kifakad „Mindenek fölött embernek elsőben lelkére, annak utána böcsületére kell jó gondot viselni“ czimű versében:

Éhezni nem szoktam, mást is jöltartottam, s koplalás éheztet
Kenyérnek csak ize s Latorczának vize soványan tengődött
főtt éték szagával még csak illatjával senki nem is értet.

Tekintve kétféle s akármennyi felé, senkit nem láthatok
egy jó barátommal s egy jóakarómmal egyet nem szólhatok
mástul is felőlök, mert csak magam ülök semmit sem hallhatok.

E panaszos hang minduntalan megugul Kohárynál, főleg a „Munkács kővárában szerzett versek“ első füzetében, mely 1683/4-ből való s mint czime mutatja, ideje mulására és búja távoztatására koholta.⁴⁾

Valóban Koháry sokat szenvedett, ezt Thaly Kálmán ellenében is vitatnunk kell, ki Kohárynak azon leveléből, melyben kecskeméti jobbágyaitól dohányt és pipát kér — azt olvassa ki, hogy Kohárynak még sem volt oly rossz dolga. Feledi azonban Thaly, hogy e levél 1685. január 11-én kelt, akkor, midőn Tököly szerencsecsillaga homályosulni kezdett s foglyai iránt több engedékenységet kellett tanusítania. Maguk a kecskeméti és gyöngyösi jobbágyok, kik szeretett földesurokat olykor-olykor meglátogatták s a postát is

¹⁾ A rózsza Koszoruhoz irt ajánló levelében, 1772.

²⁾ Posthuma Mem. 25. l.

³⁾ Historia Leooldis. 1719.

⁴⁾ E füzet teljes czime: Üdönk mulatására, bűnk távoztatására verseinket koholjuk. A chronostichon 1683/4. évet adja.

közvetítették a fogoly és anyja vagy testvére közt, mindig szomorú hírekkel tértek meg Koháry felől. Mutatja ezt, valamint igazolja Gyöngyösinek azt az állítását is, hogy fogása „halálos betegséget nemző“ volt: özvegy Kohárynénak a levele, melyet rabfiához 1684. apr. 25-én írt: „Nem irod ugyan, de nekem azt mondják, hogy vízi betegség van rajtad; a ki ha úgy vagy, mi haszna, ha annyit nyomorgatnak.“ Sőt Koháry Farkas már-már halála híreről is tudósítja Pozsonyban időző anyját: „Én már csak alig várnám, hogy a posta meggyünne; mert a mint Ngod is szokszor mondta, hogy kételkedik bátyám uram egészségéről: én is bizony nagy Isten irgalmának tartom és nagy csudának, ha ő kegyelmének egészsége szolgál: mert oly keményen tartotta Tököly, hogy hozzá nem állott, haragjában, még a török sem cselekedte volna azt. Szegény János öcsém csakugyan Makovicán megholt, azt is hitte magával Tököly, mikor e nyáron felment, de csak nem ment, hanem inkább akart bátyám urammal szenvedni.“¹⁾

Koháry János halálhíre ugyan korai volt,²⁾ mindazáltal elegendő az anya aggodalmát másik fogoly fia iránt megkétszerezni. A kétségbeeséssel határos elszántsággal kezdett működni fia szabadulásán. Már előbb Pozsonyba költözött, hogy ott, az ország határán közelebb érje az udvar befolyásosabb embereit. Nem valószínűtlen, hogy Leopoldnál is megfordult kihallgatáson. Az anyai szeretetnek, aggodalomnak s az ezek hatása alatt kifejtett lázas tevékenységnek megható jeleit olvashatjuk 1684. ápr. 25. Pozsonyból fiához intézett soraiban: „Az elmúlt márciusnak második napján adott leveledet annyi boldog vigasztalásommal vettem, hogy abból megismerhettem, hogy

¹⁾ Thaly: Adatok Koháry rabságához. Századok 1872. évf.

²⁾ Koháry János, István öcsese szintén állhatatos ellenfele Tökölynek, miért is ettől Korponánál elfogatván, előbb Makovica (Zboró) majd Kassa városában raboskodott, mint az a szent-antali levéltárban őrzött arcképe alatti írásban olvasható: *In arce Makovieza et in libera regia urbe Cassoviensi vix non triennio captivitatis suae elabente volentibus superis libertati restitutus. Joannes Koháry (A chronostichon 1685. évet ad. Lásd Thaly. Koh. műemlékek a sz.-antali levéltárban. Századok V. kt.) Így Koháry Farkas tudósítása öcsese haláláról állir volt.*

még élsz, de másoktól szívem szakadásával értem, hogy még csak dolmányod s fehér ruhád sincs, s a mi legnagyobb, hogy ennyi ideig szenvedsz, s nem tudlak segíteni, noha eleget faggatom elmémet, mások tanácsával is élek és valamit az anyai szeretet feltalálhatna szabadulásodra követném, ha lehetne. Biztatnak ugyan rajtam és rajtad szánakozó sok méltóságos személyek, hogy az Úr Isten nem sokára megszabadít, lévén kiválképen való reflexiója Kegyelmes urunknak ő Felségének is reád, kiben nincs is semmi kétségem, csak lenne hamarabb s tűrhetném addig keserűségemet, kit is úgy tűrhetnék könnyebben, ha magammal elhíttetett nyomorúságaidban segíthetnélek . . . De mivel másképen nem lehet, és csak időtül kell várnunk: azon kérem Istenemet, adjon addég erőt gyöngye természetednek az szenvedésre. Én ugyan meg nem szünöm, noha azzal is talán nagyobb szomorúságot nevelek, hogy levelem által ottan-ottan meg ne látogassalak, kívánván, hogy ez is találjon jó egészségben . . .“¹⁾ Koháry Farkas is minden követ megmozdított testvére érdekében. Sorra felkeresi könyörgéseivel a császári hadak vezéreit, tábornokait, felszólítja a nádort, Eszterházy Pált s több más főurat, kikhez csak reményt fűz, hogy rab testvéreért közben járhatnak Tökölynél. Így tudósítja anyját 1684. jan. 11-én: „Rabata generálisnak is irtam bátyám uram dolgában: lenne segítséggel és vagy parolára, vagy micsoda sarczon eresztené ki Tököly? méltóztassék végére menni; de csak azt írja, hogy az ő írása haszontalan, hanem az méltóságos ő Felsége udvaránál instálnék, hogy az lengyel király jó akarátja által könnyebbülhet és lehet szabadulása ő Kegyelmének.“²⁾

Midőn pedig ennek kevés hasznát látta Tököly egyik tisztjével lépett összekötetésbe, a ki aztán közvetíté az alkudozásokat. Tököly azonban, kivált kezdetben hallani sem akart a váltságról és roppant magas összegekben beszélt, a mit Koháry Farkas nem tudott előteremteni, minthogy birtokaikat a török annyira feldulta, hogy abból csak kevés jövedelmet huzhattak. Keservesen panaszojla el e bajait Tököly

¹⁾ Századok 1872.

²⁾ Thaly: Koháry fogszágához. Századok 1872. Olvashatni ezt Szilády és Szilágyi S: Magy. tör. állam: okm. tár IX. 23. l.

valamelyik hívének, valószínűleg Sándor Gáspárnak,¹⁾ kívül ez ügyben több ízben levelet váltott. „A mi a sarcot illeti, úgy mint husz ezer aranyat, — Kegyelmed itéleti rajta, mitőlünk az lehetetlenség. Generális embereknek is oly sarcz fölösleg volna, és nagy rendeknél is ily summa föl nem találtatik; hanem, noha Filek és más jószágunk romlásával nem kicsiny szegénységre jutottunk, Csábrádban, Szittnyán is régen gyűjtött keresményünk és depositumunk Nagy Ádám-tól s másoktól elvitetett — más súlyos kárvallásainknak előszámolásával nem akarván terhelni, minémű szegénységbe estünk, mind az ország tudja.“

Koháry Farkas e levelet 1685. febr. 18-án Bécsből írta, a hol mindannyiszor megfordult, valahányszor több reményt vetett egyik-másik udvari emberbe.

De a rokonok sem maradtak tétlenül s a ki másképp nem segíthetett a fogoly sorsán, legalább jóindulatu soraival igyekezett szenvedéseit enyhíteni. E levelek telvék biztatásokkal, olykor egy-egy friss hírrel is szolgáltak, de ennek nem volt szabad politikai vagy hadi tartalmunak lenni, mert az ilyeneket Radics várkapitány gondosan elsikkasztotta, még a fogoly válaszát is szigorú bírálat alá vette, olykor egyenesen Tökölynek küldte el jóváhagyás végett. — Tököly pedig nem hagyott alább haragjával, sőt ez még az idővel együtt növekedett. Bosszantotta a füleki hős makacssága s azt minden áron megszerette volna törni. Ha a körülmények engedték s olykor Munkácsra térhetett, Koháryt magához vezeteté s szép szóval, csábitgatásokkal, sőt fenyegetéssel akarta az átpártolásra kényszeríteni. Így egyszer is, mint Kazy elbeszéli²⁾ saját hiveiből alkotott törvényszék elé állíttotta s mint rabot háta megé parancsolván állva vallatta. Koháry

¹⁾ A Thaly által közölt levelek közt van egy Sándor Gáspárhoz írva, ez hangra, célra, irányra nézve meglehetősen egybe vág a másik két, ismeretlenhez írt levéllel, ezért bátorkodtam ezeket is Sándor Gáspárhoz írottaknak venni. Thaly szerint ez ismeretlen levelek Tököly három hive: Sándor Gáspár — Jánoky Zsigmond — vagy Szirmay Miklóshoz irattak, minthogy azonban Szirmay a Koháry családdal rossz lábon állott (lásd 25 lap 4 jegyzet) Jánokynak pedig semmi viszonyát a Koháryakkal sem tudjuk kimutatni: a legtöbb valószínűség Sándor mellett szól.

²⁾ id. m. 28 l.

azonban nem feledkezvén meg méltóságáról széket ragadott s a birákkal szemben helyet foglalt.

Maga a vár kapitány is fel-felkereste börtönében s rá akarta bírni, hogy váltassa ki magát, de minden kísérlet eredménytelen maradt. „Koháry István uramnak szóló atyja-fia levelit vettem, — írja Radies urának 1685. máj. 11-én — de Kegyelmes uram, itt nála hiában mesterkedik az ember, az mint már egynéhányszor megírtam Ngodnak, mert ő csak azt mondja: mit tud ígérni, mikor nem tudja mie vágyon? más embernek erszényére pedig nem ígérhet.”¹⁾

Kohárynak szomoru fogságában szerető édes anyja, testvére és rokonainak levelei okoztak egy-egy vidámabb órát, de még így is sok ideje maradt az unatkozásra. — Munkás-sághoz szokott szelleme nehezen viselé a tétlenséget s ha keze, lába bilincsbe volt is szorítva, képzeletének röptét nem akadályozhatták a szűk börtön erős falai, mély vallásosságát s a szabadulásba vetett reményét nem korlátozhatta semmi sem. Sőt az unalom nagyobb serénységre ösztönzé lelkét. Bölcselkedésben, hitben, reményben morzsolgatá le a nehezen tűnő perczeket s annyi szenvedések, ellenfelének oly méltatlan bánásmódja daczára is a felebaráti szeretet dicsugarával övezé gondolatait, melyeknek a költészet alakjában igyekezett testet adni. Igen is, Koháryt költővé tette a fogság s bár verseit a zsarnoki önkény miatt nem tudta papírosra vetni, azok a folytonos ismételtetés által oly mélyen vésődtek emlékezetébe, hogy később, szabadulása után leírva ránk hagyta örök emlékezet képen.

Koháry költészetét egybefüggőleg ismertetni más helyen lesz alkalmunk, most folytassuk jóakaróinak szabadulása ügyében kifejtett törekvéseit. Említettük testvérének buzgólkodását, Tököly fenhéjázó követeléseit, melyeknek a folytonos háboru által sujtott család nem tudott eleget tenni. Az 1685. év közepe táján mégis némi változás áll be Tököly követeléseiben. Ekkor már engedékenyebb kezd lenni, nem csigázza oly magasra a pénzbeli sarcot, hajlandó rabjának szabadságát visszaadni, ha cserébe Leopold nyolcz fő kurucz

¹⁾ Ebben az időben a Koháry testvérek még nem osztozkodtak meg.

foglyot bocsát szabadon. Örömmel értesült erről Koháry Farkas, sietett Bécsbe az uralkodóhoz, a hadi tanáchoz könyörögve kieserélendő foglyokért. Az uralkodó mindig nagy figyelemmel viseltetett a fogoly Koháry iránt, ki az ő iránta való tántoríthatlan hűsége miatt vonszolja nehéz bilincseit s pártolólág utasítá a hadi tanácsot a szabadítás tényének végbevitelére. A hadi tanács e célra a Szatmáron őrző t kuruczokat jelölte ki, ezek kiváltását Schulez tábornokra bízva „Én a minapi kegyelmed irásához tartván magamat — írja Koháry Farkas 1685. máj. 29-én, valószínűleg a már említett Sándor Gáspárnak, — a nyocz kívánt rabok végett a bécsi hadakozó tanácsnál alázatosan instáltam, az minthogy supplicatiómra nézve ő Felsége resolválta is azon rabokat az decretumot is generalis Schulez uramra ő Nagyságára e iránt mindennap kezemhez várom.¹⁾“ — Ugyanerről tudósítja gr. Gvadagni Sándor örgrófot is „Forsan Deus illos (t. i. testvéreit Istvánt és Jánost) brevi liberabit, siquidem sua Majestas Sacratissima certos captivos etiam jam determinavit et donavit, qui Sacmarini detinentur.“²⁾

Az ügy ily állása mellett Koháry Farkas bizton remélt testvéreinek szabadulását, midőn Tökölynek ismét jobbar kedvezvén a szerencse, fentebb kezdett alkudozni, nevezetesen a kijelölt szatmári foglyokat nem találta elegendő váltásnak a két Koháryért, s azt kívánta, hogy Leopold az általa kiválasztandó, bizonyára előbbkelő s magasabb állást tiszteket bocsássa szabadon, ezen kívül még nagy összeg pénzt is fizessenek. Keservesen panaszkodik erről Koháry Farkas Sándor Gáspárhoz írt levélben: „Kegyelmed leveléből értem az Méltóságos Fejedelem előbbeni kívánságát az rabok végett megint másképpen resolválta és tiszteket, rabo indifferenter az hol kívántatik az ő Felsége végházibul bocsássanak el: mely dolog nekem újabb költséget, gondot és fáradságot szerez, szegény rab atyámfiainak szabadulások is multon mulik, mivel ő Fölsége most Bécsben nincs, más-kint is az sok publicumok miatt az privata instantiák késedelmes hosszú sollicitatioval mennek végbe; azért kedves jó-

¹⁾ Századok 1872.

²⁾ u. o.

akaró kapitány uram, az előbbeni leveliben kívánt rabok maradjanak fel most is. Az mi a pénzt illeti: tudván azt, méltóságos urral lévén dolgom, annyit kellett igirnem, hogy megadásának elégséges lehetnék, melynek is egy részét, ki híjjával vagyok, még kölcsön veszem fel: mert romlott, fogyatkozott állapotunkat mind ez darab föld tudja“ stb¹⁾)

Igy hát csakugyan siker nélkül maradt Koháry Farkas fáradozása, de korai volt a győri vicegenerálisnak Zichy István grófnak azon tudósítása is, melyben örömmel értesíti (1685. jul. 20-án) Koháry Istvánt, hogy a „Padensis herczegtől megszerzettem kigyelmednek bizonyos kurucz rabokat, kik Szakmártt vadnak fogva, kigyelmed számára, ha azokon lehetne szabadulása kigyelmednek“ . . .

Koháry Farkas tehát újból Bécsbe sietett s a hadi tanács-tól több kurucz fogolyt kért. Ugy látszik a hadügyministerium engedett is, mint gr. Gvadagni Sándornak, a szendrői vár parancsnokának írja, az őrizetére bízott Balogh Istvánt is sikerült kieszközölni: „Stephanum Balog Szendrőviae existentem etiam Inelytum Bellicum pro meis fratribus deputavit: verum, uti intelligo, officiales Karafiani ipsum abstulerunt. Praeter captivos jam decem mille Imperiales promisi licet sat magnas curas habeo post tantas damnificationes talem summam aquirendi, cum ad centum mille florenos damnificati simus per praesens bellum“²⁾)

Mialatt az alkudozások így folytak Tököly dolga egyre rosszabbul kezdett állani. Az uralkodóhoz hű magyarok s a hozzájuk csatlakozott német seregek a városokat, várakat egymás után foglalták vissza a töröktől. Aug. 19-én az erősen védelmezett Érsekújvár hódolt meg miután már Esztergomból előbb kiűzetett a török; Caprara és Schulez tábornokok pedig a felvidéken harcoltak szerencsével a kuruczok ellen. Tököly bajával Koháry sorsa természetesen csak javulásnak indult. Kezéről lábáról levették a vasat, táplálékul most már meleg ételeket is juttattak neki, kisebb kívánságait készséggel teljesítették, s nem csak környezetével érintkezhetett, hanem övével is szabadabban levelezhetett. „Azt hallottam,

¹⁾ Századok 1872.

²⁾ Századok 1872.

— írja neki juli 20-án gróf Zichy István, — hogy nem volna tilos már a Kigyelmeddel való szembenlétel⁴⁾

De Tököly nem volt hajlandó hatalmas ellenfelét szabadsággal megajándékozni, különösen pedig most. Ezért mikor a munkácsi börtönt nem tartotta elég biztosnak, foglyát Tokajba szállíttatta. Hogy mikor cserélte fel Koháry munkácsi fogságát a tokajival pontos adat híjával csak hozzávetőleg állapíthatjuk meg. 1685. május elején Schulez tábornok Ungvárt ostrom alá fogta, de bár a vár alól kénytelen volt elvonulni a közel fekvő Munkácsot mégis veszélylyel fenyegette s lehetséges, hogy e veszedelem elől vitték Koháryt a távolabb fekvő Tokajba. Azonban ez a vár sem maradt sokáig biztos hely. Szept. 11-én Eperjes megadván magát a királyi hadak Tokaj alá vonultak, mely még azon hónap 29-én meghódolt. A győzők azonban nem találták itt Koháryt, őt már előbb Sárospatakra szállították át. Itt sem igen maradhatott tovább oct. 25-énél, mert e napon a felvidék fővárosa, Kassa meghódolván, példáját Patak és Regécz is követték. Tököly várai közül még csak Ungvár és Munkács tartották magukat. Koháry az előbbibe jutott, szabadulásának órája mindazáltal rohamosan közelgett. A kuruczokat ugyanis villámesapásként találta a hír, hogy Tökölyt a váradi basa octóber 4-én elfogta, mint az utóbbi balsikerű harcok okozóját.

Ekkor a fejöket vesztett kuruczok vetélkedve siettek Leopold hűségére, miáltal Caprara tábornoknak sem okozott

⁴⁾ u. o. Koháry állapota különben már 1685. év elején könnyebbedett, legalább erre látszik mutatni jan. 11-én kelt levele, melyben kecskeméti jobbágynak írja: „hogy itten kedvemre tobákolhassak finom fő dohánt 25 fontot, igen szép s jó öreg (az az nagy) tajték-pipát kettőt; jó hosszú és szép, rendes különbféle forma pipaszárat; török varrással cifrázott dohányzacskót egyet vegyetek számomra. E mellett két pár papucsot, mely kisdéd vagyis középszerű, s lábomhoz való legyen, s hova — hamarébb itt való kapitány uram ő kegyelme ugyan mostanság adott uti levele mellett, bizonyos emberek által küldjete ide.“

nagy fejtörést Ungvár kézrekerítése, a melyen maga Koháry is közreműködött. Caprara két levelet írt ezen időben Koháryhoz Ungvár feladása tárgyában. Az egyikben¹⁾ elégedetlenségét fejezi ki a feladási feltételek felett a másikban²⁾ már méltányosoknak találja a várbeliek kívánságát, melyet úgy látszik Koháry hangolt ennyire, úgy hogy a capitulatio november 6-án akadálytalanul megtörténhetett.

Ungvár meghódolásával a katonák öröm ujjongása s barátainak meghatottsága közt megszabadult Koháry is,³⁾ mint azt Caprara tábornoknak Koháry részére 1694. aug. 26-án Bécsben kiállított bizonyság levele is tanúsítja, melynek vég-sorai szerint „ . . . vermittelst Schickung Gottes und durch die siegreiche Kays. Waffen, zur Zeit, als ich die in ober Hungarn gelegene Vöstung Ungvár erobert, zu seiner Erledigung gelangt ist.“⁴⁾

Koháryt a csaknem 38 hónapig terjedt raboskodás nagyon megtörte. Az izmos, életerős test egészen elgyengült, a hosszas koplalás lesóványította, az egészségtelen, penészes levegő elűzé arczáról a pirosságot, általában az egész ember inkább hasonlított élő csontvázhoz. Voltak, kik azt tanácslátk Kohárynak, hogy ily kétségbe ejtő alakkal jelentkezék az udvarnál, hogy ezáltal Leopold szánalmát annál inkább magára fordítsa, de Koháry előbb valónak tartá ronsolt egészsége helyreállítását, s így egy időre csábrági fészkébe vonult. Csak mintán elég erősnek érezte magát a bécsi utra, jelent meg az udvarnál. Leopold kitüntető szivességgel fogadta alhatatos hívét, s ministerei, fényes udvari környezete előtt többször megölelve „specululum fidelitatis“-nak, „hűség tüköré“-nek nevezte, s hűségének színhelyét: Fülek várát örö-

¹⁾ Ex castris ad Legen (Legenye Mihályi) prope Ujhel positis die 30. okt.

²⁾ Ex castris ad occupatum jam Patakinum postitis die 4. 9-bris 1685. Mindkettő eredetije a szent-antali levéltárban (L. Századok 1872, 253. ll.

³⁾ Koháry János már előbb okt. 13-án megszabadult, e napon foglalták vissza a császáriak Makovicát.

⁴⁾ Századok 1872.

kös joggal neki ajándékozá¹⁾. Leopold kiváló figyelmét és kegyét már előbb is mutatta a Koháry ház iránt, mert míg a börtönben senyvedt István és János, midőn őket 1685 júl. 15-én többi testvéreikkel együtt örökös grófságra emelte²⁾. Koháry lelki nagyságának híre külföldre is elhatott s bámulat tárgyát képezte, többen siettek elismerésökkel adózni, így Incze pápa dicsérő levéllel, díszkalappal és búcsúíráttal tisztelte meg a kereszténység érdekében szerzett érdemeiért.³⁾

A tevékenységre termett embert Leopold nem soká hagyta pihenni, rövid idő múlva a Dunán inneni részek és a bányavárosok altábornokává nevezte ki.⁴⁾ Ezzel új kötelességek és terhek hárultak rá. Összeütközései a dúló törökökkel egymást érték, mert, mint a félhold esküdt ellensége nem érte be az őrizetére bízott terület megvédésével, hanem annak határán is átcsapott. Így a Dunán két ízben átkelve, a törököt Székesfehérvárnál véresen megverte.

Az 1686-ik év még szerencsésebb volt a magyar fegyverekre, mint az előző, ebben tűnt fel ismét a hon egészen szabadság csillaga, melyet a 150 éves török szolgaság homályba borított. Julius közepén Károly főherczeg, Miksa bajor és Lajos badeni fejedelem zászlói alá toborzott, mintegy 90 ezernyi sereg ostrom alá fogta Buda várát. E seregben mintegy 20 ezer magyar katona volt, köztük a gróf Koháry huszárai is, kik a lotharingiai herczeg balszárnyát képező csapatai közé voltak beosztva.⁵⁾ Véres küzdelmek után Buda végre szept. 2-án feladta magát.

Hogy ez országra, sőt egész Európára szóló eseményben mily része volt Kohárynak, abból is megítélhetjük, hogy az elfoglalt vár őrizete két ezer magyarral őrá s négy ezer némettel Beck őrmesterre bízott.⁶⁾ Hogy meddig viselte e tisztét, adatok hiányában meghatározni nem tudjuk. Ha a kö-

¹⁾ Kazy 37 l.

²⁾ Mocsáry 68. l.

³⁾ Kazy 33 l.

⁴⁾ Gyöngyösi id. m.

⁵⁾ Szalay L. Magyarország tört. V. 331. jegyzet.

⁶⁾ u. o. 334 l.

vetkező év márczius havában még parancsnok volt, ugy bizonyára része volt egyik német, hadnagy Fink Konrád árulásának megghiusításában, ki Budát a székesfehérvári basa kezére akarta játszani. Ugy látszik mégis, hogy nyugodalmass életnek találta a parancsnokságot, s inkább sietett a harczmezőre diadal virágokat szedni.

Igy látjuk őt, és vitéz huszárjait azon császári seregben, mely Caraffa és Doria vezérletök alatt 1687. november végén¹⁾ Eger várát ostrom alá fogta. Az egri jezsuiták naplója szerint a németek Eger vizének két partján, a magyarok pedig Koháry vezérlete alatt a hatvani kapu előtt Kerecsend és Egerszalók felől foglaltak állást.

Az itt, Szalók felé nyuló völgy ma napság is Koháry nevét viseli s az ott levő kutat Koháry kutjának nevezik.²⁾ A törökök vitézül tartották magukat, több ízben megkisérlették a kitörést, de, főleg Koháry magyarjai által mindannyiszor véres fővel vettették vissza. Koháry a harczolók közt mindig elől járt, buzdítva példájával, vakmerő vitézségével. Egyszer is a törökök Eger Szalók felé intéztek kirohanást a merre éppen Koháry táborozott. Ő hősileg visszaverte az ellenséget, de midőn heve egészen a kapuig ragadta, a bástyáról irányzott golyó az ellenség véréből párologó jobbját veszélyesen megsebesíté.³⁾ Mindazáltal Koháry nem távozott a harcz szinteréről, megvárta, míg a kiéheztetett őrség dec. 17-én feladá a várat. E győzelmet a németeknek kedvező írók vagy egészen elhallgatják vagy Caraffának és Doriának tulajdonítják, csak az egy Fessler⁴⁾ rója meg méltán Caraffát, hogy ott aratott, a hol nem vetetett és méltán írja Szalay,⁵⁾ hogy Eger hódolása Koháry lángbuzgalmának köszönhető. Eger elfoglalása forduló pontot képez Koháry életében. Kézsebe oly las-

¹⁾ Toldy Ferencz hibásan írja Magyar költők élete 1870. I. 131. lapján, hogy Egert 1686. őszén szállották meg.

²⁾ Kazy: id. m. 39. l.

³⁾ Kazy: id. m. 39 és Timon: Epitome Chronolog. Rer. Hungaricarum, Cassoviae 1736. 267 l.

⁴⁾ Geschichte der Ungern. Leipzig, 1825. IX. 403 l.

⁵⁾ Magyarország története V. 404 l.

san és hibás kezelés folytán oly rosszul gyógyult, hogy jobbjának többé nem veheté hasznát. Így hullott ki a kard abból a kézről, melytől minden török rettegett, így kellett megválni a harez véres mezejétől annak a hősnak, ki eddigi dicsőségét ott keresé és aratá. Hanem gyűlöletét a török ellen, melyet hosszas fogsága nem csökkentett e csapás sem tudta kiirtani. S most hogy sorsa elszólítá a harez teréről, nem szűnt meg munkálkodni hazája ellenségei ellen ezután sem. Ellenszenvét átvitte a közéletbe, az államférfiúi pályára is, hol új életet kezdett, hogy ott is dicsőséget szerezzen nevének.

A béke előnyeit sietett felhasználni, minden gondja oda irányult, hogy a háború által ütöt csorbákat kiköszörölje, a sebeket behegeszsze. A nagyon is megingott közigazgatást, igazságszolgáltatást egyenes mederbe terelte, a nép vagyonosodásán buzgólkodott, rendbe hozta elpusztított jószágait és kijavíttatá megviselt várait.

Üres óráiban örömmel ápolá lelki tehetségeit, olvasgatótt és írt. Főleg, midőn kézsebe tétlenségre szorítá gondolatait, reflexioit versekbe öntve házi lelkészével írásba foglaltatta. Így lett ő másodízben is költővé.

Nyugalmas élete azonban nem sokáig tartott. Az udvari reactio, hosszas elnyomásából magához térve vakon és oktalanul kezdette mulasztásait helyreépítozni. A magyarok ellenségei, rendesen a császári ministerek és udvaroncok véres áldozatokkal vélték bosszu szomjukat kielégíteni. Bü-nösöket, ártatlanokat egyaránt összefogdostattak s velök a legméltatlanabbul bántak. Így jutott II. Rákóczy Ferencz is a németujhelyi börtönbe, melyből csak szökéssel menekült ellenségei bosszuja elől. Hanem a megítélésre alkotott törvényszék fej és jószág vesztésre ítélte, a mi a hatalmas főurat annyira elkéséríté, hogy a polgári háboru zászlóját, melyet Tököly csak kevéssel azelőtt ejtett ki kezéből, 1703 tavaszán nyíltan kitűzté.

Ily módon az ország ismét polgárháborunak nézett eléje,

¹⁾ Balássy Ferencz: Az egri vár 1687-iki feladása, Akad Tört. ért. IV. 6 szám.

Rákóczy erősen szervezkedett s vele szemben az országban fekvő több, mint 30 ezer német katona nem mutatkozott elégségesnek, többet pedig Leopold nem adhatott, miután másfelől a spanyol örökösödési háború vette erejét igénybe.

A kormány tehát rendeleteket küldött az országba szerzesét a nemesség felülése és katonaság szervezése végett. A királyi ház iránt hű főurakra bízott ennek végrehajtása. Így Koháry is félbeszakítá nyugvását s az alvidéki megyékbe sietett hadsereg szervezésére. Összeverbuvált katonáit azután felvezette a Vág vidékre, hol a kurucok már nagy szerencsével hódítottak. Itt egyesült Forgách gr. Pozsony, Nyitra s Trencsén megyei népével, valamint Schlick tábornok német katonáival. Okt. 27-én Szerednél átkeltek a Vághon, a mikor aztán Bottyán is hozzájuk csatlakozott. Okt. 30-án Garam-Szt.-Benedeknél, 31-én Uj-Barsnál táboroztak, hol átkelve a Garamon Ocskayt megverték s Lévát visszafoglalták. Nov. 6-án Báthnál, 11-én Zólyomnál táboroztak, a hol Eszterházy Antal ezredessel erősödtek. Rákóczy értesülvén Ocskay vereségéről Bercsényi Miklóst és Károlyi Sándort küldé Koháryék ellen, s őket nov. 15-én, midőn Schlick Besztercebányára vonult, Zólyomnál megverték s egész Privigyőig szorították, a hol aztán egyesült Schlickkel.¹⁾

Ily módon Koháry első szereplése Rákóczy kuruczai ellen balul ütött ki. És ő, bár továbbra is táborban maradt valami nagyobb szerepet soha sem vitt, hanem inkább a béke megkötésén iparkodott. Örömmel fogadta tehát a hírt, midőn Leopold az 1704. okt. havában Selmezbányára egybehívott békekötő értekezletre Széchényi Pál kalocsai érsekkel, Szirmayval s Visa János préposttal együtt őt küldé biztosaiul.²⁾ Koháry teljes erejéből munkált a békén, Rákóczy követét, Bercsényit mindenképen igyekezett a háború folytatásáról lebeszélni, társaival együtt biztosítá a kuruczokat, hogy Leopold a tudtán kívül esett sérelmeket orvosolni fogja. A békéből azonban semmi sem lett s Koháry bár kelletlenül továbbra is részt vett a csatákban. Hosszas volna őt e moz-

1) Szalay : Magyarország tört. VI. 109. Thaly Bottyán élete. 35. II.

2) Szalay : id. m. VI. 202 l.

galmas időszakban nyomon követni, annyival is inkább, mivel vezérszerepet nem igen vitt. Nyugalomra vágyott s mikor birtokait a kuruczok szétlúgták Budára vonult, s itt a Vízvárosban várta a háború megszűnését. Addig is a tudományokban, a költészetben keresett szórakozást, s hazafiúi fájdalmainak enyhét. E mellett nem szűnt meg hazája javán fáradozni. A hol lehetett a békekötés útját egyengette, vagy pedig az országnak tetemes összegeket kölcsönözött a háború sikeres viselésére.¹⁾ ezenkívül saját költségén egy huszár csapatot szerelt fel és élelmezett.²⁾

Itt értesült, hogy az 1707. elején egybehívott viharos ónodi gyűlésen a kuruczok annyi sok más király párti közt őt is megnótázták s birtokait vetélkedve szétosztották. Így a csábrági várat Beresényinek adta Rákóczy.³⁾

Majd egymás közt is versengtek Rákóczy vezérei Koháry birtokai felett, különösen pedig Károlyi Sándor, a ki panaszkodva írja Vay Ádám grófnak, hogy sokan csekély érdemekért gazdag jutalmat kapnak.⁴⁾

Koháryt magányában is felkereste a királyi kegy. 1707-

¹⁾ Lásd Mocsárynál id. m. 75 lapon József elismerő levelét. Ugy látszik Károly 1720-ban e tartozások fejében adta el Kohárynak a murányi várat, s a hozzá tartozó uradalmakat, melyeket 1710. októberében Rákóczitól foglalt vissza. (Timon: Epitome Chronol. és Árpádia 1833. 124. l.)

²⁾ Mocsáry id. m. 72. l.

³⁾ A csábrági vár kapuja felett ezen jelmondat volt olvasható: *Dat Deus cui volt. Comes Stephanus Koháry.* E helyébe Beresényi ezt vésette: *Accepti ubi vult. Comes Nicolaus Beresényi.*

⁴⁾ E levelet Vay elküldte Rákóczynak, ki így válaszolt a méltatlankodónak: Bepecsételtem már ezen leveletem, midőn mutatá az udvari kapitány Kegyelmednek neki írott levelét, melyben látom nemcsak a hadnak kedvetlenségét, de a kegyelmedét is. Lehet, megvallom, nekem is, nem csak Kegyelmednek, mások ellen panaszom, de annak nem akkor ideje, midőn ég a ház . . . Bizonyára se az én, se a Kegyelmed részéről nem most az ideje az eleim s a Koháry jószágá felől versengenünk, de hazánkat oltalmaznunk. (Szalay id. m. VI. 305. l.)

ben József, ki két év előtt foglalta el a trónt, hogy a jeles hazafit magának is lekösse, altábornagyi ranggal díszesítette. 1709. aug. közepén más öröm is érte. Kedvencz várát Pálffy sikerült csellel visszafoglalta¹⁾ s az nem is került többé kurucz kézre. 1711. év elején pedig Hontmegye örökös főispánjává nevezte ki József,²⁾ egyszersmind a nógrádmegyei főispánságot, melybe még 1665-ben beigtattatott s melyet fogsága alatt testvére Farkas viselt, — családjában örökössé tette oly módon, hogy mindig a legidősebb fiu viselje a tisztséget.³⁾

Az 1711. évben változás állott be a királyságban. III. Károly követte Józsefet uralkodásban; tehát a harmadik király Koháry életében. Az új uralkodó szintén nem feledkezett meg hű szolgájáról, sőt a következő év végén a koronázó országgyűlésen negyvennyolcz évi hű szolgálataért s elpusztított jószágaiért a főhadi tanács előterjesztésére egész fizetéssel nyugdíjazta.

Koháry mindazáltal nem lépett végleg nyugalomba; őrá, a béke és igazság emberére a békés időszak munkálkodásában feladat várt. Az 1714. szeptemberben összehívott országgyűlés a mult évben meghalt Eszterházy Pál helyébe Pálffy Miklóst választá nádorrá, decz. 29-én pedig Koháryt országbíróvá, mint a hazai jogügyekben kitűnő jártasságu férfit. Minthogy pedig Koháry az Eger vivásakor kapott kézsebe miatt képtelenné vált az írásra, az ugyanezen évben hozott 29-ik törvényezikk felhatalmazta, hogy nevét ezüst lapra metszetve, ezt használhassa kézalírás helyett¹⁾

¹⁾ Lásd erről bővebben Thaly: Bottlyán élete 463 l.

²⁾ Kazy 47 l. Moesári 73 l.

³⁾ Ifj. Palugyai Imre: Magyarország legújabb leírása IV. 552 l.

⁴⁾ E törvényezikk lényege így hangzik: Quia praetitulatus modernus Judex Curiae Regiae, occasione praeteriti belli Turcici, sub obsidione fortaliti Agriensis, per Turcas eo tum possessi, graviter in manu dextra vulneratus, adeoque non ejusdem privatus, pro exigentia officia sui juridicat, et alias expeditiones ad instantiam causantium emanari solitus propria manu subscribere nequiret: hincne aliquis catenus defectus, aut disputationis, et inter causantes exceptio-

Ez időtől kezdve Koháry jobbára kedven cz esábrági várban, melyet romjaiból újra épített, élt folytonos munkálkodás, igazságszolgáltatás és jótékonyság között. Nyughelyét csak akkor hagyta el, midőn az országgyűlések elszólították, vagy mikor, mint királyi biztos szerepelt.

Az 1714-iki országgyűlésen, mint annyi más megelőzőn leginkább a vallási ügy körül folytak a viták. A katolikus papság ismételten panaszszal járult a király elé, hogy a protestánsok oly helyeken is tartanak isteni tiszteletet, templomot, iskolát, a melyek az 1681-iki törvényczikkben nincsenek megnevezve. A protestánsok nagy hévvel védték jogaikat s a vita eredménye végre az 1715. évi 30-ik törvényczikk lett, mely szerint ő Felsége az 1681. és 1687-iki vallásügyekre vonatkozó törvényczikket újból megerősíti s a meny nyiben azok megsértettek volna, annak megvizsgálására egy országos bizottság rendeltetett. E bizottságba Károly a maga részéről négyet nevezett ki, u. m. Koháry Istvánt, gr. Csáky Zsigmond tárnok mestert, Erdődy Sándor kamarai elnököt és br. Horváth Simoncsics János személynököt, a kikhez a rendek maguk körül huszat választottak, közöttük 6—8 protestánt.¹⁾

Ugyancsak az 1715-iki orsz. gyűlésen más megbízatásokban is részesült Koháry. A 39-ik törvényczikkben az ország határainak a háborúk által megzavart vonalait helyreállító biztosok közt őt is ott találjuk, mint a Morva vidéki küldöttség elnökét.²⁾

A 43-ik törvényczikk szintén egy más bizottságot állít össze a német katonaság ellen emelt panaszok megvizsgálása s a felmerülő bajok orvoslása végett. E bizottságnak Koháry szintén tagja volt.³⁾

nis, ausa emergere possit; altefata sua Majestas Sacratissima eidem Domino Comiti Stephano Koháry, Judici Curiae Regiae, elementer indul sit; quatenus in lamena argentea, nomen suum iusculpi facere, ejusdemque in universis expeditionibus ad praefatum Judicatus Curiae Regiae officium, in vicem propriae subscriptionis uti possit. (Corp. jur. hung. Tyrnaviae 1751. II. 102. Bél: Notitia nova IV. 728 l.)

¹⁾ Molnár A: Közoktatás története Magyarországon 1881, I. 259 l.

²⁾ ³⁾ ⁴⁾ ⁵⁾ Corpus juris hungarici II. 106, l.

Ezen országgyűlésen még egy működését ismerjük Kohárynak nevezetesen ő felsége a politikai, katonai és közgazdasági ügyek szervezésére kiküldött bizottságba őt is ki-nevezte.³⁾

Hogy Koháry e megbízatásoknak igyekezett megfelelni abból is kitetszik, hogy a következő 1723-iki országgyűlésen ismét több bizottságba bevásztották, így többek között a Morva határszél megállapítására kiküldött férfiaknak az élén megint ő állott.⁴⁾

Ez alatt pedig a már említett vallásügyi bizottság tárgyalásait nagy buzgalommal vezette. E bizottság 1720 márc. 15-én ült össze, de a katolikusok és protestánsok oly merevül ragaszkodtak álláspontjukhoz, hogy Koháry minden jóakatu békeltetése ellenére is a tárgyalások eredménytelenek maradtak, mire az országgyűlés a biztosok javaslatára föloszlatta a bizottságot s a vallási viták eldöntését királyi elhatározásra bízta.¹⁾

Ezentúl nem találkozunk Koháry névével hazánk történetében. Erejének az öreg korral járó hanyatlása egyre inkább képtelenné tévé őt a nyilvános szereplésre. Csábrági várában, szerető rokonok környezetében, mély vallásosság és jótékonyág közt teltek napjai. Legfőbb törekvését jobbagyainak boldogítása képezte. Bár erős katolikus érzelmű volt, de a más vallásukat nem üldözte, sőt, ha kellett pártfogolta. Szép példáját látjuk ennek Kecskemét város történetében. A kecskeméti protestáns templom neki köszönheti fölépülését, mert midőn az 1678 okt. 17-ki tűzvész a katolikus templom szomszédságában levő protestáns fatemplomot elhamvasztotta Koháry szigorú rendeletben utasította az előljáróságot, hogy a prot. templomnak telket adjon s felépítésében a katolikusok is segédkezzenek. „Azonban, hogy a pápisták és kálvinisták egymással ez iránt szóbeli versengésre ne merészeljenek fakadni, parancsolom ezer Arany birság alatt, mind egy, mind más renden levők egymással ne versengjenek . . .“²⁾

Ezenkívül jobbagyait újabb adókkal nem zsarolá, jól tud-

¹⁾ Molnár A. közokt. tört. Magyarországon I. 279 l.

²⁾ Hornyik: Kecskemét története II. 249 l.

ván, hogy a folytonos belháboruktól ugyis sokat szenvednek. Így kecskeméti jbbágyai adóját soha feljebb nem emelte, a miért is érzékenyen tapasztalta — mint fennmaradt leveleiből kitetszik — hogy a kecskemétiék őt, mint atyjukat szeretvén csábrági kastélyában évenként kétszer, háromszor meglátogatták s „egy pár szép csikót, bőjtre halat, ünnepekre fűszerszámot, husvétra néhány bárányt s ha egyebet nem, egy köteg jó dohányt s néhány eszerép pipát száraztul aján-dékba vivén, megtisztelték.“¹⁾

Házi élete különben bölcshez illőleg csendes és szerény volt. Mint nőtlen ember, nem élvezte ugyan a családi élet örömeit, de jó barátokban, rokonokban, vendégekben sohasem szűkölködött barátságos hajléka. Ezeknek főiri ellátást, gazdag asztalt tartott, de maga a legszerényebben élt. Gyomor-baja miatt, melyet sanyaru fogságában szerzett, egyszerű és kevés étellel élt, a dohányzás és fekete kávé voltak egyedüli élvezetek, melyeket megengedett magának. — Ágyá-ban szőr vánkos volt, takaróul pedig medvebőr szolgált, ruházata is a lehető legegyszerűbbre szorítkozott: sötét posztóból, melyet a hosszas használat már megfakított. A világi hiuságok megvetésében már ifju korában gyakorlá magát s azt, egyéb apró szokásaival együtt mindvégig megőrzé. A dőzsölést, dobzódást utálta, miután bort sohasem ivott, a férfias mulatságok közül azonban a vadászatot szenvedélyesen szerette s néha társaság kedvéért kártyázgatott is.²⁾

Vagyonát, melylyel az ég bőven megáldá, takarékos-sággal becsülé ugyan, de annak tisztességtelen növelésétől irtózott. Mint gyermektelen ember sokat áldozott a közjóra, a szegények gyámolítására, legfőképpen pedig az egyházra s az ifjuság taníttatására. Végrendeletében is főiri bőkezűséggel emlékezett meg egyházáról és az iskolákról. Közel 600,000 forint-ra rug azon összeg, melylyel a rom. kath. egyházakat, szerzeteket, seminariumokat s iskolákat gazdagítá,³⁾ ebből több mint

¹⁾ u. o. III. 62. 1.

²⁾ Életirója Kazy ugyan ezzel ellenkezőt állit, költeményei azonban, melyek közül sok vonatkozik vadászataira és kártyázásaira, igazolják állításunkat.

³⁾ Kazy: Posthuma memoria . . . 98. lapon részletesen felsorolja Koháry hagyományait.

100,000 forintot szegény tanulók segélyezésére rendelt fordíttatni. Nem feledkezett meg a nagy-szombati iskoláról sem, melynek egykor növendéke volt, Kecskeméten kegyesrendi gymnasiumot alapított, a debreczeni hasonló intézetet pedig 31 növendékre convictussal látta el¹⁾ Már maga e bőkezősége halhatatlanná tévé nevét művelődésünk történelmében.

Az Isten szolgálit különösen kedvelte. Udvarában örömet látta a kath. papokat, kikkel vallásos dolgokról, bölcészetről s más tudományokról kedvtelve váltott eszmecserét. Tudományos könyveket még a táborban is hordott magával, mint egykor Nagy Sándor Homeros költeményeit, s ha nem voltak kéznél a szomszéd paróchiáról kéretett kölcsön.

Jobbja megbénulása után mindig tartott maga mellett káplánt, ki verseit leirogatta s öreg napjaira felolvasott előtte. Emlékező tehetsége hű volt, és soha cserben nem hagyta, a mi jóval az előtt történt arra élénken visszaemlékezett: a helyet, személyeket, magát az esemény idejét pontosan felidézé, s ritkán csalatkozott. Fogságban szerzett verseit később emlékezetéből veté papírra, majd midőn a kurucok Csábrágot felidúlták s verseit a tűz felemészté, a legtöbbet ujra leiratta emlékezete után. Legmélyebb és legigazabb volt mégis vallásos hajlama, a mely különösen venségére annyira öregbedett, hogy inkább bűnbánó szerzetesre, mint vitéz katonára s magas állásu államférfiura emlékeztetett.

E hajlamot örökölte szüleitől, a nagyszombati iskolai és társadalmi élet táplálta, sanyaru fogsága megerősítette s később az egyedüllét csaknem a fűtségig megrögzítette. Az országgyűlésekre, a táborba magával vitte imádságos könyvét,²⁾ egy egyszerű fakeresztet, odahaza lakosztályának egy része zárdaszerűleg volt berendezve, hol órákat, sőt álmatlanságában egész éjelet töltött ájtatosságban. Politikai és vallási elveinek sa-

1) Molnár A. Közoktatás tört Magyar 'orsz. I. 553. és 556.

2) Egy ilyen kézirat, 64, 12 rétű levélre terjedő imakönyve őriztetik a m. n. Múzeum könyvtárában. Címe: A Jesus és Mária Rosariumának avagy olvasójának s annak közönséges imádkozásának módgya, az mint a Főtisztelendő p. p. Dominicanusok templomában Bécsben minden vasárnap és ünnepnapokon egész esztendőn által szoktak imádkozni . . . Ujjonnan magyarrá fordíttatott szent Mártonban.

játságos vegyületét mutatja pecsétnyomója: kétfejű római sas, fejük közt középen a magyar korona a sasok érülköző testén, keretben a szenvedő szűz Mária a gyermek Jézussal és e felírással: sub his auspiciis.¹⁾

A mily mely és határozott volt vallásossága, olyan volt politikai nézete is. Családi hagyományaiból talán, vagy saját meggyőződéséből feltétlen hive volt az austriai háznak és ezt három évi fogságában csaknem martírsággal pecsételé meg. E hűségénél csak hazaszeretete volt nagyobb s a kettő épen azért párosult, mert a haza jövő boldogságát Magyarországnak Ausztriával való szoros kapcsolatától remélte. A törököt, mint fosztogató pribéket szíve mélyéből gyűlölte s hazájának minden veszedelmét neki tulajdonítá, neki a folytonos pártoskodást, polgárháborukat, melyeket, mint királyi biztos mindig igyekezett elhárítani vagy csendesíteni, de ha ez nem használt kész volt fegyverrel is ellenszegülni. Törhetlen és csudálatra méltó hűségéért siettek is uralkodói elismeréseket kifejezni, egyre magasabb polezra juttatván s messzeterjedő birtokokkal jutalmazván őt. A kitüntéseket mindazáltal nem hajhászta, de nem is tért ki előlük s annyi ajándék és tisztesség nem tették felfűválnak, mert igazán érte a mit irt:

Kereke forgását, s forgandó járását, látom szerencsémnek,
Óránként változik s változással hízik, nincs nyugta kedvének,
Hamar fordul sarka, nincs pórászon nyaka, nem rabja senkinek.

Szólhatnék én erről s változó kedvéről, nagy sokat mondhatnék
Tündér mivoltáról s forgandóságáról példát is adhatnék
Okot beszédemre, tekintvén ügyemre, nagy könnyen vehetnék²⁾.

Mint katona bátor és kitartó volt. Hadvezéri tehetséggel nem dicsekedhetett ugyan, ennek az egész kor híjjával volt, de apróbb, guerilla harczokban, hol inkább a váratlan mozdulat, vakmerő és csellel kigondolt támadás, és valóságos huszár bra-

¹⁾ Ugyanez látható a „Sok óhajtás közben, inség viselésben . . . szerzett versek“ első lapján is.

²⁾ „A szerencse forgandó voltáról“. Sok óhajtás közben . . . Munkács kővárában szerzett versek.

vour döntöttek megállotta helyét, Eger és Fülek várának kétézbeni ostroma pedig szívósságáról tanuskodik.

Mint atyja, úgy ő is inkább a huszárságban volt otthon s az általa felszerelt Koháry huszárok több ízben jó szolgálatot tettek a hazának. A katonai pályáról Egernél szerzett kézsebe különben korán leszorította, úgy hogy azontul inkább hadcsapatok szervezésével, mint vezetésével lón megbizva, sőt a Rákóczy forradalom első pár éve után teljesen nyugalomba vonult s bár rangját megtartá, sőt emelkedett is, tényleg mégis nagy ritkán szerepelt.

Az a kézsebe sok bajt okozott neki; később is gyakorta megújultak fájdalmai s nem kevésbé siettette halálát. Már 1726-ban nagyon érzé az öregség terhét. Az ezen évből fennmaradt egyik versében már így panaszodik:

Anyyra jutottam sem hallok, sem látok,
Jól nem is szólhatok, s éjjel sem alhatok,
Elűzik álmomat sok bus gondolatok,
Melyeknek miatta sokakat busítok.¹⁾

Súlyosabb betegség azonban csak 1731. január végével vett erőt rajta, melynek kimenetele környezetét aggodalomba ejtette. Agyban fekvő beteg lett, s sohasem is kelt fel többé. Állapota egyre rosszabbra fordult. Sógora Károlyi Sándor meglátogatván őt naplójában febr. 11-ről ezt írja „Erkeztem szerenésesen Csábrágban mélt. Judex curiae uramhoz . . . s az nap udvaroltam mélt. Judex curiae uramnak igen nagy bágyadságban,” febr. 12—14-ről pedig: „igen nehezen lévén ő excellentiája szemben sem lehetünk.”²⁾

A rendelt gyógyszerek mindazáltal márcziusig nyújtották életét. Néhány napon visszatérni látszott egészsége s Szent György napján, születésének évfordulóján örömmel üdvözölték környező rokonai. De a remény csalóka volt. Márczius 29-én, épen husvét után három nappal meghatottan jegyzé naplójába Károlyi e szomorú sorokat: „méltóságos Ju-

1) „Volt Jóbnak tűró szívvél panaszolkodása, “A m. n. Muzeum kéziratárában.

2) Gr. Károlyi Sándor, naplójegyzetei. Szalay: Magy. tört. emlékek. Pest. 1865. V. kt.

dex Curiae gróf Koháry István déleesti egy s két óratájban holt meg életének 83-ik esztendejében — kinek Isten irgalmazzon.¹⁾ Mint Kazy írja, betegsége alatt mély vallásos megadással készült az utolsó utra s bőleshöz illőleg halt meg, kezében a fakeresztel, mely fogságában egyedüli barátja s a táborban reménye volt és a pápa elismerő iratával, melylyel hűségéért tisztelte meg. Temetése az általa emelt Garam-szt.-benedeki sirboltban a következő hónap 11-én ment végbe, hogy a messziről odasereglő rokonok, ismerősök időt nyerjenek. A temetési szertartásról ezt olvassuk Károlyi naplójában: „Délután indulván, az Macska réven által az Garamon, négy compánia némettel conjungálván magunkat, szép solemnitással illuminatiók alatt estve vitetett bé a templomba s azonnal a kriptába tétetett ceremóniák után az édes atyja és Koháry János öcsce mellé . . .” — Temetésén részt vettek öcsésének, Farkasnak egyetlen élő fián, a Koháry vagyon örökösén és széleskörű rokonságon kívül Nógrád, Hont, Pozsony, Nyitra s más megyék követei, nagyszámu jobbágysága, mely benne szerető atyát vesztett, a kiről fájdalmasan énekelhették:

Hol vagy most vég Fűlek ragyogó csillaga,
Fő Koháry István, szegények gyámola,
Árvák és özvegyek kegyelmes jó atyja,
Hozzád járulóknak irgalmas bírója?! . . . ²⁾

Külső megjelenését így írja le Kazy³⁾ s utána Bajza:

¹⁾ u o.

²⁾ Thaly: Szép ének Fűlek megégéséről. Századok V. 713 l.

³⁾ Kazy Ferencz, ki 1695—1760-ig élt s a nagyszombati iskolában tanított, rokona volt Kohárynak, minthogy Koháry nagyanyja, br. Koháry Péter neje Kazy Borbála volt, — Kazy hat latin munkával tette nevét irodalmunkban nevezetessé: 1) Hunnias, sive Hunnorum e Sythia Asiatica egressus . . . Tyrnaviae 1731. 12 r. 2) Historia Regni Hungariae ab anno 1601—1637, Tyrn. 1737. in fol. 3) Historia Regni Hungariae ab anno seculi decimi septimi primo ad annum eiusdem seculi octuagesimum. 3 kötet. Tyrn. 1737. 2°. 4) Historia universitatis Tyrnaviensis Soc. Jesu. Tyrn. 1737, 4° 5) Historia Regni Hungariae ab anno 1664—1681. Tyrn. 1751. folio. Ránk nézve azonban most legérdekesebb nagynevű rokonáról írt emlékezete:

„Termete közép volt a sugár és zömök közt, tagjai izmosak, hibátlanok, kivéve jobbját, mely az egri ostromban kapott sérülés miatt kissé összehúzódott volt. Domboru, félig kopasz homlok emelkedett föl szemöldei felett, melyek alól egy pár kék villogásu szem lövelte sugárait, orra középszerűen görbült s nem disztelenül nagy, ajka felett honi szokás szerint pedrett bajuszt viselt, szakálát azonban gondosan borotválta. Arczán, mely férfiúi szépséggel teljes vala, tiszteletet gerjesztő méltóság ült. Halovány színét bizonyos gyenge, kétes piros-ság deríté fel, s e szín arczán mindig egyforma volt, és semmitéle viszontagságok között nem változott. Csalhatatlan jele a tiszta, erős s magán uralkodni tudó léleknek.“

Posthuma Memoria, Rex pace belloque gestas Excellentissimi Domini, ac Comiti Stephani Koháry, Curiae Regiae Judicis etc. Breviter complexa ac honoribus Revendorum Praenobilium, Nobilium ac Doctissimorum D. D. A. A. L. L. et Philosophiae Doctorum ablata ab illustrissima Rhetorica Tyrnaviensi cum per R. P. Franciscum Kazy e Soc. Jesu A. A. L. L. et Philosophiae Doctorem . . . Anno à parte Salute MDCCXXXII. Tyrnaviae. Typis Academicis per Leopoldum Berger. 12° 105 sz. lap.

Koháry költészete.

Koháry pályafutását vázolván feltüntettük hadvezéri és államférfiai érdemeit és munkásságát. Szándékosan mellőztük, ámbar itt-ott utaltunk rá, a költészet terén kifejtett tevékenységét, mely miatt nem csak nemzeti történelmünk, de irodalmunk története is magának igényli. Mert Koháry nem csak mint bátor katona, mint magas állású államférfiu vívott ki magának hirnevet, de mint költő is megérdemli, hogy vele e részben is foglalkozzunk. — Szándékosan volt a mellőzés, hogy alkalmilag egybefüggőleg tárgyaljuk irodalmi működését. — Koháry nem érzett magában hivatást a költészetre, ha nem ismerte is a latin közmondást, mely szerint „poeta non fit, sed nascitur;“ s talán soha sem is válik belőle egyéb jó hazafinál, merész lovasnál s igazságos bírónál, ha körülményei kitűzött czéljával ellenkező helyzetekbe nem sodorják. Mint már futólag említettük, Koháry első fellépése a költészet terén súlyos rabságától számítható. Irt-e az előtt is verseket, vagy nem? eldönteni nem lehet; annyi azonban bizonyos, hogy ránk az említett idő előttről nem maradt semmi s így nagyon valószínű, sőt egykoru életírói véleményét tekintetbe véve, a mely szerint Koháryt csak fog-sága tette költővé — csaknem bizonyos, hogy ő verseket előbb nem írt. Természetesen nem számítjuk ide azon, inkább csak kényszerű szárnypróbálgatásokat, melyek, nagyszombati s később talán bécsi tanulása idejében az ókori klasszikusok utánképzéséből állottak és inkább latin, mint hazai nyelvűek valának. Hihető azonban, hogy mint a hittani s a vele szolgai kapcsolatban levő bölcselmi tudományoknak szorgalmas tanulója és olvasója, nagy érdeklődéssel viseltetett a szépművészetek s ezek között a költészet iránt is. Ha előbb nem is, de

bécsi tanulása után már mint füleki kapitány bizonyosan örömmel olvasgatta nemzetének költőit is, kikkel hadi és politikai elfoglaltságtól ment idejében örömmel társalkodott. Életrőíri említik, hogy könyveket még táborban is hordott magával s mindenesetre nagy kár, hogy kedvelt olvasmányai felől bővebben tájékozva nem vagyunk. De még ugyis feltehetjük, hogy az előtte kevéssel élt költők munkáival ismerős volt, legalább eszmeköre, melyben költeményei mozognak s verselési ügyessége azt tanusítja. E költők — talán mondanom sem kell I. Balassa Bálint, Rimay János és Beniczky Péter voltak, két utóbbi csak nem kortársa Kohárynak, mindhárom kedvelt írója még a későbbi kornak is, mindhárom felső vidéki főúr, mint Koháry. Nem akarok szörszálhasogató részletezésbe bocsátkozni, de mint később alkalman lesz rá mutatni, Koháry ismerős volt e főrangú költőkkel.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azon körülményt sem, hogy Koháry érintkezésben állott a régibb magyar irodalom legnépszerűbb alakjával, Gyöngyösi Istvánnal. A Gömör megyei alispánnal nemcsak hivatalos összeköttetésben állott Koháry, de egymás költői működésére is befolyással lehettek. Hogy mily viszonyban volt e két férfiú egymással egész bizonyossággal nem tudjuk, de a körülmények oda mutatnak, hogy irodalmi viszonyaik közelebb hozák őket egymáshoz. Vajjon a hála és lekötelezettség, vagy a rokon lelkek vonzalma indíták-e arra Gyöngyösit, hogy két rendbeli verses elbeszélését Kohárynak ajánlja, épen mint első művét a „Marssal társalkodó Vénust“ ajánlá szeretett urnőjének, kinek kalandos férjhez menetele költői ihletre ragadta?! — Dugonics ugyan 1796-ban kiadván „Gyöngyösi Istvánnak Költeményes Maradványai-“t az előszó XXXVII. lapjain a Rósa koszorúról szólván ezt a magyarázatot igyekszik adni: Tudni való dolog, hogy ama híres Gróf Koháry István az Istenes dolgokban mindenkor ugyan, de főképen öregségére igen gyönyörködött. E volt egyik oka: miért ajánlotta neki ezen könyvecskéjét . . . De ugy vélekedem, hogy más ok is vitte arra Gyöngyösit: hogy Koháry Istvánnak kedvét keresse. Már említettem, hogy minek utánna Gyöngyösi István Szécsi Máriának kedviért Murányi Vénusát elkészítette: ezen Grófné

neki egy falut ajándékozott. Ezen falu után vágyódott Koháry István. Hát ha ennek megengesztelése okáért ajánlotta neki ezen könyvét? De a mint ki tetszett, minden haszon nélkül, mert Koháry maga eltökélésében megmaradván, azon említett falut Gyöngyösi Istvántól kiváltotta ezerkétszáz forintokért¹⁾.

Dugonics e feltevése azonban mindjárt alaptalanná válik, ha figyelembe vesszük, hogy a Kohárynak ajánlott „Rósa koszoru“ 1690-ben jelent meg Lőcsén, tehát 5 évvel előbb Babaluska falu átváltásánál. Sőt tovább is mehetünk. Thaly: Adalékok a Thököly és Rákóczy kor irodalmához I. kötetében Gyöngyösi²⁾től 16 levelet közöl, melyek közül négy Koháryhoz íratott,²⁾ s az 1674. okt. 21-én Krasznahorka-Várallyán kelt levélben következő érdekes sorokat olvassuk: „Bánom s szégyenlőm is, hogy a versekről tett ígéretemnek illy későre tehetek eleget, de esett az Nagyságod távul léte miatt is. A jövő héten Kassára s onnét annak utánna die 9-na 9-bris kezdendő Judex Curiae uram 6 Nga comissionalis terminusára Eperjesre kelletvén mennem: ha Isten addig éltet és onnét megérkezhetem, a leszen első dolgom, miképen tandem aliquando megküldhessem azon verseket Ngodnak.“³⁾

Ha az önzés vádja mégis fenállana, úgy az inkább illenék Gyöngyösi azon tankölteményére, mely éppen 1695-ben

¹⁾ Különben erről az ügyről bővebben ír maga Dugonics a XIII. lapon: 1695 esztendőben, 22-ik decemberben Pelsőtz nevezetű mezővárosban lévén a vármegye gyűlése, Szatthmáry Király János és Madarasi István ngos Koháry Istvántól (a hová követül mentenek) visszatérvén, azt hozták hírül a vármegyének, hogy azon említett Gróf ur megismerte légyen, hogy Babaluska falu (mely Dobóczy János urnak öröksége vala) Rima Szécsi Anna Máriától, néhai palatinusnétól, Gyöngyösy Istvánnak ajándékoztatott légyen, és ezen Gy. I. urtól azon említett Gróf (letévén 1200 forintokat) visszaváltotta légyen, ugymint Derencsényi Jósizágához tartozandó helységet.

²⁾ Voltaképen öt, Koháry Istvánhoz írott levél olvasható, azonban az első 1663. máj. 7-én kelt, s inkább idősb Kohárynak szólott, mint fiához, ki ekkor N.-Szombatban tanult.

³⁾ Thaly: Adalékok stb. I. 313 l.

jelent meg „A csalárd Cupidonak kegyetlenségét megismerő és mérges nyilait kerülő tiszta életnek Geniussa“ czimmal s mely szintén Kohárynak van ajánlva. — Különben Dugonics csak feltételesen állította a czáfoltuk okot s mi kimondhatjuk, hogy nem önzés, hanem a szellemi kapocs hozta a két férfit össze. Mindenesetre nyereséges munka volna kimutatni azon hatást, melyet Gyöngyösi gyakorolt Koháryra, erre azonban a már említetteken kívül több pozitív adatunk nincsen s e tekintetben műveik sem nyújtanak kellő alapot, ha csak a Rósa Koszoruban és Csalárd Cupidóban tultengő és legtöbbször izetlen allegória hatását Kohárynak „Vasban vert rabnak bus elmével fáradva versekben vett sétálása“ vagy „Keseredett rabnak buben uszva, s annak terhét huzva ébren alva látott álma“ czimü s más hasonló allegorikus verseiben nem keressük. Bajos volna aprólékos részletezésbe bocsátkozni, azonban nem lesz egészen alaptalan állítás, ha azt mondjuk, hogy Gyöngyösi sikerei ösztönzésül szolgáltak Kohárynak a verselésben.

Sanyaru majdnem lélek és testölő munkácsi fogsága adta az első lökést Kohárynak a költészet művelésére.

Volt módunk ez állapotát rajzolni s rámutatni azon szigorúságra, mely a fogolyt elzárta a külvilágtól, megfosztotta a legesekélyebb szórakozástól s kínos tétlenségre kárhoztatta. Keze, lába bilincsbe verve, testi vágyai zabolázva, egyedül lelke volt az, melynek korlátokat még a szűk és bűzhödtt levegőjü, sötét kazamáta erős falai sem tudtak szabni. Egyedül szelleme volt szabad s lelke az unalom lassan muló perezeit az által igyekezett rövidíteni, hogy berepülé azon mérhetlen világot, hova csak ő kalandozhat el, melynek határait csak az emberi végeesség szabja meg. Egy szóval az unalom s annak elűzési ösztöne költővé tévék Koháryt. Mi természetesebb, mint az, hogy az ily helyzetben működő léleknek a hajdani boldogabb kor és jelen állapot sanyarusága szolgáltaták a legalkalmasabb tárgyakat a költői feldolgozásra. S valóban Koháry egész eszmeköre e kettő körül forog, ezekhez kell még számítanunk a mély vallásosságot, mely a költőnek soha ki nem apadó érzése, s mely neki nem csak megnyugvást és gyógyírt nyújtott, de az Istenbe vetett bizalom által remény is a jövőendő szabadulásra.

Koháry három éves fogságának öt füzet költemény közzöni lételét. E verseket ő jobbára munkácsi legsúlyosabb fogságában szerzette s emlékezetében gyakori ismételtetés által megőrizte, minthogy a megtagadott írószerek miatt azokat csak megszabadulása után s valószínűleg mint *recens-valescens* irogatta le, nyomtatásban pedig csak 1720-ban jelentek meg. E füzetek külön czímet viselnek, mindannyian pedig e közös czim alá vannak foglalva: Sok óhajlás közben, Inség viselésben, éhség szenvedésben, keserves rabságban Munkács kövarában szerzett versek. Melyeket szerzője, mulatozására Jutván rabságából szabadulására, Most nyomtattatott, olvastatására Bánnatos szívének vigasztalására. Az ezer hét száz huszadik esztendőben éltünk elfolyó és enyésző üdőben.

E czimlapot követi két czimkép, az elsőről már a 48. lapon emlékeztünk, a másikon egy angyal által hárántosan tartott égbe érő létra látható, alján e felirattal „*crux via*,“ erre segíti fel egyik híve az Idvezitőt. A Jézus fejét övező dicsfényben ez olvasható: „*Dux Christus sit*“. Az égből Isten letekint, jobbában koronát, baljában szalagot tartva, melyre ez van írva: „*Erit Deus Ipse corona*.“

Az ezen gyűjteményben foglalt első füzetke címe: Üdönk mulására, bunk távozására verseinket koholjuk. Koháry nagyon szerette a *chronostichonos* verset s a füzetek címét rendesen ilyenbe foglalta, a miből ránk azon nagy haszon háramlík, hogy készülési évüket belőlök kipuhathatjuk. Így tudjuk meg, hogy a füzet versei 1683-ban készültek, illetve 1684-ben, mert fentebbi cím alatt két rendbeli költeményeket találunk u. m. 1—28 lapon levők egy évvel előbb készültek mint a 29—50-ig terjedők.

A második füzet címe: Az bu enyhődésére, terhének is könnyebbedésére, avagy elkeserült s elepedet szívnek pihenésére szerzett versek. 21 számozott lapon 8 verset tartalmaz, melyek a *chronistichon* szerint 1684-ből valók. A harmadik, 54 lapnyi füzet a következő évben íratott össze. Címe: A meggyűkereztett rabságos bánatnak keserves busulással elterjedet ágain kinőtt Füzfa versek. Melyeket egy ügyefogyott rab hevertében vett rendekben keserves inségnek

viseltében, éjjel nappal bezárt fogházában buval tellyes napjaiban, untalan heverve, s henyélve, fonnyasztó hólnapiban, igen hosszú inségének keservében szívének jó kedvét elűző s fogyasztó, szüntelenül folyó esztendeiben.

Ehez még egy cím nélküli füzetke járul, mely 11 számozott lapon 7 verses könyörgést, istenes éneket tartalmaz, ugyan ebből az esztendőből.

Az utolsó rész következő című: Keseredet rabnak, h u b a n u s z v a s a n n a k t e r h é t h u z v a é b r e n a l v a l á t o t á l m a. Mellyet hevertében, rabságos ügyében szunnyadozása közben leíró versekben annak szives jóakarója. — Egy hosszabb (19 sz. lapra terjedő) költeményt tartalmaz, mely 1685-ben készült.

Ezek Kohárynak fogsága idejében szerzett művei. Az alkalom szülte ezeket s ezzel egyszersmind céljukat is ismerjük. Ő maga ad többször kifejezést annak, hogy nem a költői tehetség nyilvánulásai ezek, hanem a szórakozásai. Így védelmezi magát a netalán találkozó gáncsok ellen a harmadik füzet ajánló versében:

A próféták között Sault midőn látták
Minthogy prófétának soha nem tartották
Seregekben lenni csudának számlálták
És példabeszédben sokszor elől hozták.

A poéták között engem is ha látnak
Arrul tudom csudát nem könnyen számlálnak
Hanem inkább hiszem, könnyen megcsufolnak
Mert harangöntésben nincs módgya hajdunak.

Nem tud ugyan hajdu harangot önteni
De magát mulatva jól tudja kongatni
Én is bár ne tudgyam a verset csinálni
Tudom, de azt rontva, üdömet mulatni.

Senki de az hajdut minthogy meg nem szólja
Harang kongatását ámbár szintén hallja
S hogy harangot nem önt azért sem csufolja
Mert az harang öntés nem ő hivatalja,

Senki hát engem is meg nem szól gondolom
 Fűzfa verseimért, mert nem hivatalom
 A vers csinálása s hogy most azt koholom
 Hajtott erre csupán henyélő unalom.

Hasonlóan védekezik az ötödik füzetben :

Minthogy Apollónak soha nem szolgáltam
 Versszerző Musáknak kedvében nem voltam
 Hegyét Parnassusnak nem hágtam, nem jártam
 Pegazus kutjának forrását nem ittam.

Ugyanekkor megnevezi azon okokat is, melyek öt verseselésre birták. Így mindjárt legelső versében :

Untalan sohajtva s Istenhez ohajtva enyhítsük sorsunkat
 Világot ösmerve s hívságát gyűlölve felejtjük el bunkat
 Verseket koholva s azokat faragva mulassuk magunkat. — —

Ugyan mégis a bűt, mely én szívemre fut, mint lehet elűznöm
 Az mi jut elmémre szóknak bűtüire, feljedzem, felfűzöm
 Vers koholásával, sorsom unalmával, bánatomat főzöm.

Az 1683-ban írt verseket is így végzi :

Az ezerhatszázban s nyoleczvanharmadikban
 Karácsony havában s hetinek folytatában
 Munkács kővárában s kemény rabságomban
 Hosszu unalomban, nyomoruságomban
 Ezeket gondoltam, elmémben forgattam
 Koholtam, faragtam, toldoztam s foldoztam
 Nótámra csináltam s magamban dudoltam
 Eluntam: elhagytam s Istent sohajtottam.

A versekkel való játszás, e lelki szórakozás azonban nem képes feledtetni a börtön sanyaruságait. Minduntalan ez forog előtte s „nótái,“ melyeket „magában dudolgat“ innen meritenek tárgyat. A Munkács kővárában szerzett versekben minduntalan megújul a börtön szigorúsága elleni panasz s ha az e korbéli költemények olykor másról zengenek is, végső soraikban mégis fölhangzik a súlyos bűnhődés méltatlan-kodása s egyedüli vigaszát a boldogabb múlt emlékében s a boldogabb jövő reményében keresi.

Kohárynak nines oly költeménye, mely csupán fogságabeli életét írná le, de majd minden költeményében akad egy-két versszak, mely erre czéloz. Személyeket azonban sohasem illet, Tökölyt és várnagyait névleg sohasem említi, pedig ezt tehette volna, minthogy kiszabadulása után irogatta le verseit. Talán nagy emberszeretete s a még ellenségeivel is jóltevő Megváltó példája lebegett szeme előtt, mert méltatlankodása soha sem csap át a gyűlölet és boszu hevébe, hanem megmarad a csendes szemlélődésnél s Istenben vetett bizodalomnál. Éhezik, szomjazik, de nem kívánja, hogy zsarnokai is éhezzenek és szomjazzanak; elvan zárva a külvilágtól, az emberek társaságától, de hasonló sorsot nem kíván ellenségeinek sem; kedvencz vára romokban hever, nagy kiterjedésű birtokait ellenség pusztítja s neki a sajnálkozás feljajdulásán kívül nincs erősebb szava, mert, mint egyik költeménye czimében mondja: „Fölséges Istennek böles rendelésén sorsunknak is folyásán meg kell embernek elméjét nyugtatni.“ — Ugyan e versében így ír:

Éhséges insége, sok keserősége mostani ügyemnek,
rabságomnak sulya, ámbár felülmulja, érdemét vétkemnek,
nem ejthet kétségben, ad Isten hitemben, jó reményt szivemnek.

Éhségem elmulik, jólakásra válik, sorsom megfordulhat,
keserves rabságom s nagy erős fogságom szabadságra juthat,
elvesztett értékem s előbbeni fészke megint helyre állhat.

Következő költeményében még erősebben kiszinezi fogságát:

Éhezni nem szoktam, mást is jól tartottam s koplalás éheztet,
kenyérnek csak ize s Latorczának vize soványan tengődtet,
főtt étek szagával, még csak illatjával senki nem is értet.

Tekintve kétfelé s akármennyifelé senkit nem láthatok,
egy jó barátommal s egy jó akarómmal egyet nem szólhatok,
mástul is felölök, mert csak magam ülök semmit sem hallhatok.

Vagy „A szabadság mindennél kedves“ cziműben:

Látom én nem élet a rabság keserve
elhalok, a melynek szennyiben heverve

piszkos rut moeskában, mélyen keveredve
tetétől mind talpig s fülemig silyyedve. —

„Jobb részét kenyeremnek mivel immár megettem, méltó
halálomat naponként elvárnom“ cz. versét pedig így végzi:

Nyolczvan negyedikben, vizkereszt hetiben, ezeket szerzettem
őhajtva sóhajtva s ügyemen bánkódva versekben is vettem.
midőn nagy hideget s rabságot inséget Munkácson szenvedtem. —

A remény azonban sohasem hagyja el, ez élteti s ad
kitartást bilincsei viselésére: rendesen e gondolattal is végzi
panaszait:

De még mindezekben keserült szívemben táplál a reménység
okot ad öröme s hoz is jó kedvemre az lelki békeesség
lelkem csendessége s jómnak reménysége nem kis gyönyörűség.

Olykor elgondolom, Isteni hatalom könnyen szabadithat
gyámoltalan sorsom, sok fohászkodásom még jómra fordulhat,
elveszett értékem megtérhet énnékem, még hasznót is hozhat. —

S ez utolsó sor nyomán megemlíthetjük, hogy birtokai-
nak zsákmányul jutása gyakran eszébe ötlük Kohárynak és
sajnálkozásának nem is késik kifejezést adni. Elég csak a
„Nulla calamitas sola“ s „Az füzfa verseknek béfejezése“ cz.
versekre utalnunk.

Koháry egyhangu életébe csak rokonainak levelei hoz-
tak némi változást s csepegtettek örömcseppeket az ürm
pohárba. Az anyja és Imre öcsce halála felőli álhír aztán
mélyen érinti s az e feletti feljajdulásának egyik legszebb
(Nulla calamitas sola cz.) költeményében ad kifejezést:

Meg vala már veszte az én értékemnek
sanyaru rabsága nyomorult fejemnek
s hasonló esete János rab öcsémnek.

Ahoz való képest, hogy felháborítsa
szivem csendességét felbontsa s elrontsa . . .

Szerelmes anyámnak és Imre öcsémnek
halálával ejté sebeit szivemnek
s fájdalmát szerzette méltó keservének,
tett mellyel engemet már holt-elevennek.

Óh Fölséges Isten! végy be irgalmadban
 árvájul maradtam, vigasztalj meg bumban
 fogd nekem pártomat, én árvaságomban
 s te viseld gondomat rabságos sorsomban.

Ezen az egy költeményen kívül nem találunk többet, ide számítva összes műveit, mely anyjához és testvéreihez való viszonyára némi felderítést nyujtana, ezen azonban épen nem fogunk csudálkozni, ha tudjuk azt, hogy a szülők és testvérek iránti szeretet, e szorosan családi viszony nem csak a Koháry, de még az utána következő időben sem képezte a költészet tárgyát, egészen Petőfi Sándorig, ki e téren szakítva a mult hagyományaival uttörő volt irodalmunkban.

Koháry egybevetve fogsága beli sanyaruságát előbbeni boldog állapotával nagyon természetesen feltűnt a kettő közti roppant különbség e gondolatának egy hosszabb költeményben adott kifejezést. Címe a melyet a versfők is visszaadnak a következő: „Embernek ételében mértékletesnek kell lenni, nem is jó magunkat terhelni, tobzódva dösölnünk, mivel egészségünknek lelkünknek is olykor sérelmével vagyunk, leggyakrabban majdnem inkább mindenkor nagy vig lakásunknak vége.”

E költemény kortörténeti szempontból nagyon érdekes s minthogy a pazar főúri lakomákról: ételekről, italokról, zenéről szól, a korrajz író örömmel olvashatja, aesthetikai szempontból azonban nagyon alant áll, nincs benne semmi eszmeiség, alig egyéb, étel- italnemek elsorolásánál, s vendégség alkalmával követendő utasításoknál.

Itt talán csak a zenészekről irt rész érdemli meg a közlést:

Előre állásuk s olykor változtassuk a trombitásokat
 kik dobolás közben, fujjanak egy versben szép paxamétákat,
 lármát is fujjanak s frisen harsogjanak látván ivásunkat.

Ezek után osztán, trombita szó fottán elől kell állani
 lengyel siposoknak s az tárogatóknak, nótájokat fujni
 kik ha már sipoltak s elég nótát fujtak előnkben kell jönni

Ülő helyeinkre s az maguk rendire lantosnak, hárfásnak
 neveljék kedvünket s enyhítsék szívünket a lantnak s hárfának
 kegyes zengésével s ékes pengésével lassu muzikának,

Jó énekeseknek, főhegedűseknek s finum virginásnak
 szépen megegyező s halkan lengedező musikálásuknak
 óránként a hangja, fülünket elfogja, vesztére a bunak.

Kohárynak az említett öt füzetben levő többi költeményei kétféle természetűek: istenes énekek és erkölcsi versek. Ezeket most tárgyalni felesleges volna, miután későbbi költészete ugyancsak e két forrásból merit s így az egybefoglalás czélszerűbbnek kínálkozik, azért is áttérhetünk fogsága utáni munkásságára.

Koháry 38 hónapig tartott fogságából kiszabadulva ismételten a cselekvés terére lépett. Felvevő a kardot, mely Fülel elfoglalásakor kezéből kiesett s dicsősségesen villogtatta azt a török ellen mindaddig míg jobbja Egernél össze nem ronsolódott. Hosszas és kínos lehetett a gyógyulás s betegségben újra a költészetben keresett szórakozást. Ismételten költővé lett, házi káplánával összeiratott egy 58 sz. lapra terjedő füzetet, mely nyomtatásban csak később, (hely és év nélkül) valószínűleg 1720. után jelent meg. Címe: Idő mulatás közben szerzett versek.

Melyeket iratott mások pennájával
 Érkezhén a tavasz Gergely gólyájával.
 Ki ujulni kívánt fáknak bimbójával
 Benedek fecskéje, kezdett nótájával.¹⁾

E verseket, mint „Az kegyes olvasóhoz“ irt ajánlatban látjuk az szerzette:

Az ki Eger alatt karja sebesülve
 Epedett bujában, sorsát keserülve

Kohárynak e korból csak ezen egy nyomtatott művét birjuk. Sebe gyogyultával ismét felhagyott a költészettel s muzsája a Rákóczy felkelés fegyverzöreje közt hallgatott. Mintegy 24 év telt el, míg sorsa megengedé, hogy gondolatait rimes sorokba öntse. Ugyanis, mint említettük a Rákóczy mozgalomban ő is részt vett egész addig, mikor a felkelők birtokait nemcsak elpusztították, de egymás közt fel is osztották. Ekkor nyugalomba vonult s mint az előszóban írja:

¹⁾ az az május 21-én, mert ekkor esik e két névnap.

. . . Megint támadván veszélye hazámnak
 Kurucz ellensége mindenütt házamnak
 Felkent királyomnak s kegyelmes Uramnak
 Táborára menni kelletvén magamnak.

Hol együtt, hol másutt fáradván jártomban
 Buda viz városát sokáig laktomban,
 Hazámnak romlásán lévén bánatomban
 Szerzém e verseket henylő voltomban.

Már 1706-ból van verse, bár azon 12 sz. lapra terjedő füzetnek, mely Sokféle keresztel elkeseredet embernek kikoholt verse. c. alatt jelent meg év és hely nélkül — chronostichonja 1708-at mutat. Ezt 1721-ben egy másik követte e czimmel: Elvénuült embernek busuló gondolati, vagy hogy inkább életének végérül elmélkedései. Öt év mulva egy másik művecske jelent meg tőle nyomtatásban, mely mint az előbbi, 6 számozatlan levélre terjed s e czímet viseli: Descripti versus ex fragmentis in otio scriptis. Hól egyszer s hól mászor kifaragot s össze szedet rongyából leirt fűzfa versek.

Hogy Koháry magyar nyelvű munkáinak sorozatát befejezzük meg kell még emlitenünk egy terjedelmesebb kéziratban maradt elbeszélő, helyesebben leíró költeményét.

— Ugyanis a m. n. Muzeum könyvtárában ^{P. o hung.} _{168. a} bejegyzés alatt egy vaskos colligatum őriztetik, mely Kohárynak eddig ismert (nyomtatásban megjelent s meg nem jelent) munkáit tartalmazza. Itt található egy terjedelmesebb 28 levélnyi kézirat, mely eredetileg több is lehetett, mert számozása 80-al kezdődik. A meglevő rész címe: „A halálnak horgával s hálójával nyilával kézijával s kaszájával szívünket bágyasztva keserítve s fojtogatva igen keservesen epesztő sétáló írásárul ez aláb megirt szóknak bötüire szerzett versek.“ A chronostichon szerint 1685-ben készült s a versfők ezt adják vissza: Mint füst mint pára elenyésző árnyék, mint por és hamu, mint lekaszált fű, töredéken nádszál avagy mint leszakasztot virág, levágot ág, mint el-

romlandó üveg, mint sebesen forgó szél, jegen építet ház, viznek buborékja: embernek éppen olyan világon élet, enyészik, fogy, mulik, oszol, elfujatik, szárad, fonyad, hervad, törik, romlik, elfut, eldől, elfoly és nagyhamar, szaporán, hirtelen, sokképen nagy könnyen, óránként, naponként, szüntelen, sok izben véletlen, igen gyakorta, reméletlen, száma nélkül ugyan szemeink láttára uttalan semmivé válik. E költeményben a halál megszemélyesítve jelenik meg, vállán hagyományos kaszájával, bekopogtat minden rendű és rangú emberhez, a kik tőlük telhetőleg igyekeznek kedvében járni, megkérlelni, azonban eredménytelenül. Az egész mű szellemének illusztrálásául álljon itt néhány sor:

. . . Juta juhászokhoz és az gulyásokhoz az major gazdáktul
Ezeket köszönti s majd reájok is önti mérgét már ezentul
Sziveket elfojtja s magokat megfosztja éltek világátul.
Az gulyás tarhóját s juhász gomolyáját meg nem kedvelhette
Göbölöst is látá s ő melléjök rántá s horgára vetette
Innend is elmegyen stb.

E leírásban tagadhatatlanul van sok érdekes részlet, de az egész mű nélkülszi a magasabb eszmei felfogást és a kifejezések változatosságát. Hasonló hibában szenved az ezt követő, szintén leíró versezet, melyben vadászatait írja le. Koháry szenvedélyes vadász volt s nagy kiterjedésű uradalmaiban vig pajtásokkal szenvedélyesen üzte a sport ezen nemét, ha üres ideje engedé. A versfökből következő címet olvashatjuk ki: Vadászni készülünk, mert mostan vagyon annak legjobb ideje vadász companiát gyűjtve s vadakat is löve lehet friss eget, jó egészséget kapnunk, henyélést és tunya restséget elkerülve magunkat mulassuk stb Több mint 14 levelet foglal el a költemény, melyben először vadászó helyeit sorolja fel, mint a Mátra Fáttra, Hargita hegy-ség, nyitrai, bolyki, bozítai, ragyóci, püspöki erdőség, Balog, Czövek s más faluk. Azután névszerint elsorolja vadásztársait, kik jobbára a felső megyék nemeseiből kerültek ki, mint Osztróluczky, Gyürky Pál, Bossányi Miklós, Csemniczky Gáspár, Baki Pál, Károlyi Tamás, Ebeczky, Vay, Mur Lőrincz s mások. — Valószínűleg legutolsó verse Kohárynak azon kéziratban maradt pár versszakból álló költemény,

mely: „Volt Jóbnak tűrő szívvél panaszolkodása igen igen mostoha napjárul“ ezimet visel, s melyben keservesen panaszodik érzékeinek s egészségének romlásáról. Egyik versszak szerint:

Irattam ezeket huszonhetedikben
Ezer felett hétszáz folyó esztendőben
Üdöm unalmában untig hevertemben
Élvén nyavalyogva Csábrágban létemben.

Ezek volnának Kohárynak magyar nyelvű munkái. Megkísértettük egyik-másik fejtegetését, ismertettük azon eszmekört, melyben mozog, csupán istenes és moralizáló költeményeire nem terjeszkedtünk ki, pedig ezek tetemes részét teszik műveinek. E tekintetben Koháry egészen kora, sőt előző költő társai színvonalán áll s itt különösen Rimay és Beniczky ajánlkoznak összehasonlításul. Az utóbb nevezett két költő munkásságát három csoportra oszthatjuk: hazafiui, istenes és erkölcsi munkásságra. Kohárynál tulajdonképi hazafiui költeményekre nem akadunk, talán egyetlen egy verse képez kivételt, az, melynek czime: „Magyarországnak elveszett szabadságán s Török igájában esett sorsán jaj igen méltó keseregнем.“ Egyike legszebb verseinek s benne hazája szomorú sorsáról énekel egészen XVI. századi krónikás modorban.

Mi édes hazánknak, romlott országunknak tekintsük meg sorsát az előtti fényét, dicsősége színyét s mostani romlását győzödelmes voltát, szabadsága fogytát s végső pusztulását.

Illendőnek tartom s méltónak alitom juttassuk eszünkben, Attilátul fogva, az üdöt számlálva vegyük fel elmékben, régi szent királyink, jó hírű eleink mit nem vittek végben.

Országunk kővárit, terjeszték határit tengertül tengerig rontották, megverték, ellenségek veszték sokszor majd egy lábíg sok nagy szabadságban, nyert diadalomban éltek együl egyig.

— — Egyenlő erővel s megegyezett szívvél mindenre reá értek, tréfából, játékból s olykor mulatságból nagyot végben vittek, széles ez világban, magok határában senkitől sem féltek.

Zöldellék virága, hazánk szabadsága, keresztyén világban
annak méltósága s jó illatu szaga meg vala hazánkban
böcsület tisztesség bátorság s vitézség hazánk fiaiban.

Ah nehéz mondanom, méltó megsiratnom oda van virágunk
dér azt elsütötte s már kóróvá tette oda szabadságunk
csonkula s elomla s rólunk mind lehulla régi méltóságunk.

— — Az előtt strásája volt hazánk bástyája a keresztyénségnek
nevezetes hire, majd égig felére Magyar nemzetünknek
szüntelen nagy kárt tett ellenállott s vétett pogány ellenségnek. —

Török adajának, terhét igájának mióta felvette
öszön ostor járom, mely nékem is károm forognak előtte
régii titulussát s ahoz való jussát immár elvesztette.

Örülj, tapsolj pogány, álnok hamis cigány, az Magyart megcsaltad.
kedvedre nyergeléd s mindaddig kerüléd meg is zaboláztad,
jobbágyoddá tetted s igád alá vetted, lábálá tapodtad. —

Mindazáltal nem mondhatjuk, hogy Koháry a hazafiui
érzést be nem vegyítette költészetébe. A magyar lyrának
egyik legjelemezőbb vonása a hazafiság, még pedig az örökké
panaszkodó s kesergő hazafiság s ezt különösen a XVI. és
XVII. század „vészzivatarai közt“ látjuk tulsulyra emelkedni,
abban a korban, midőn a nemzet annyiszor forgott veszély-
ben, midőn politikai és vallási pártviszályok ritkíták sorait.
Nem zárkozhatott el az érzés elől Koháry sem s meg-meg-
zendül az költeményeiben, ha nem is önállóan, de kapcsola-
latban vallási és erkölcsi érzelmeivel.

A kor másik két uralkodó eszméje: a vallásos és er-
kölcsi eszme annál buzgóbb hirdetőre talál költőnkben. S e
tekintetben méltó utódja Beniczkynek és Rimaynak. Több
rendbeli istenes ének maradt ránk mindhárom írótól s az
eszmekör, melyben e hymnusok mozognak csaknem ugyanaz.
Ezzel nem akarom mereven azt állítani, hogy Koháry utá-
noztá akár Beniczkyt, akár Rimayt, talán magából a kor-
szelleméből folyt azon vallási nézet, melynek hangot adtak.
S e nézetnek legjellemzőbb vonása az, mit „jeremiád“ név-
vel jelölnek esztetikusakink. *Panasz, fájdalom, az ember ki-
csinysége és gyarlósága, szemben teremőjével, eredendő és*

örökké bűnös volta s végül a remény képezik azon forrást, melyből a jeremiádok merítenek. Bizonyos komor, pessimistikus felfogás ködébe burkolózik a költő kedélye, melybe egyetlen derengő sugárt csak az Isten végtelen irgalma és kegyelme küld. Lehetetlen e költemények némelyikét megilletődés nélkül nem olvasni, s e hatás annál fokozottabb minél erősebb a költő egyénisége, minél természetesebb s szívből fakadó a fájdalom. E részben azonban — sajnos — Koháry nem nyújt valami kiválót. Sem ő, sem Beniczky, valamint Rimay nem bírnak azzal a határozott költői egyéniséggel, mely Balassa költeményeinek közvetlenségét okozza. Balassa vallásos felfogása, mely részint a kor szelleméből folyt, nem igen különbözik epigonjaiétól, de inkább összehangzott kedélyével, sokkal igazabb, nem csinált. Koháry istenes énekei nagy részén határozottan megérzik, hogy inkább kigondolva, mint érezve van. Pedig költőnk egész élete meggyőző bennünket arról, hogy az ő vallásossága nem tettezt, de szíve mélyéből igaz és állandó volt. Istenes éneket legtöbbet találunk a fogságában írott gyűjtemény azon füzetében, melyet a sorozatban negyedik helyen említettünk, E füzet összesen 7 fohászt tartalmaz Istenhez, a Megváltó Jézushoz, Szent Lélekhez, Szűz Máriához, „Dicsősséges Szent István első mátyrhhoz“ stb. Kazy szerint főleg szent Györgyöt és szent István királyt tisztelő, am azt, mert ennek neve napján született, ezt, mert hazája legelső királya volt, s nevére kereszteltetett s ezeknek valóban két füzet latin versét ajánlá.

Istenes költeményeiben leginkább bűnös és gyarló voltán kesereg s ennek igen sokszor a legrealisztikusabb hangon ad kifejezést, majd pedig kegyelemért esd. Álljon itt pár versszak mutatványul:

Megne utáld, kérlek, te bűnös szolgálodat
s fogadd vissza hozzád tékozló fiadat
aklodon is vedd bé tévelygő juhodat
rühes voltában is meghallja te szódat.

Vagy „A szent Lélek Ur Istenhez“ cziműben:

Szent Lélek ur Isten malasztod sugára
könyörgök te néked érjen te szolgáladra

szálljon rá szolgádnak szive hajlékára
s oda jutásával hozzon vigasságra.

Megvallom szivemnek tisztátalanságát
bűnnek fekélyével rakodott rutságát
vétkeimmal forró ezernyi hivságát
elfajult rosz voltát, undok ocsmányságát.

De az te kegyelmed rutságát tisztítsa
szerencsés malasztod fekélyét gyógyítsa
világ hivságától mágához fordítsa,
hogy magát magadnak éppen tisztán nyujtsa.

E vallásos hymnusok minden conventionális jellegök mellett is legkiválóbb alkotásai Koháry szellemének. Itt érzelmek, eszmék legközvetlenebbek, leggazdagabbak, legtöbb lyrai hív van bennök s verselése is lendületesebb. Az istenes énekeknél számosabbak tanszerű versei. Ezekben egy-egy élet igazságot, bölcséleti axiomát vagy erkölcsi tételt fejt ki a költő, mint ez az egyes címekből kitetszik: „Mindennek fölött embernek elsőben lelkére, annak utána böcsületére kell jó gondot viselni.“ „Valaki Istenben bizik, az soha meg nem csalatkozik.“ „Elmulik világban minden hivságok, hivsága.“ „Ez világot senki által nem élte, sem kedvére mindenkor bú nélkül nem élte“. „Minden világi jókat felyül halad lelkünk ismeretinek csendessége.“ „Mindnyájunknak meg kell egykor hálnunk.“ „Nulla calamitas sola“ s mások. Különösen kedves témájok volt ez időszak költőinek a szerencse változékonysága feletti elmélkedés. Balassa, Rimay, Beniczky nem győznek eleget keseregni Fortuna istenasszony szeszélye felett, sőt később még Faludi is figyelmeztet, hogy:

Fortuna szekerén okosan ülj,
ugy forgasd tengelyét, hogy ki ne dülj . . .

S vajjon Koháry elzárkózhatott volna-e e tárgy elől, ő, a ki hosszú életében nem egyszer tapasztalta a szerencse kegyeit és kegyetlenségeit. Így mindjárt második költeményét „A szerencse forgandó voltáról“ írja:

Kereke forgását s forgandó járását látom szerencsének
Óránként változik s változással hízik, nincs nyugta kedvének
hamar fordul sarka, nincs pórázon nyaka, nem rabja senkinek.

Jár kél nyughatatlan, szaporán, untalan, kerekét forgatja
 Soknak uraságra, fejét méltóságra némelykor juttatja
 többeknek veszélyre s keserves insége s gyakortább fordítja stb.

Hasonló tartalma a „Mostoha szerencsének leírt foragandóságáru” c. Tanverseiben a lelki életet felibe emeli az érzéki gyönyöröknek, a vallásosságot, erkölcsiséget a világi hiúságoknak. A végletekbe azonban nem csap; nem szigorú asceta, de nem is kéjencz Epikur. Vadászatairól, a jó ételekről és italokról, sőt még a kártya játékról sem tartja illetlennek írni, a nélkül, hogy legcsekélyebb jelét mutatná, mintha rabjok volna. Elég csak a már említett „Embernek ételében mértékletesnek kell lenni” stb. című valamint vadászatairól írt hosszabb kéziratot versére utalnunk, ide számíthatjuk még a „Vasban vert rabnak bús elmével vett sétálása” cz. hosszabb verse azon részét, melyben a kártya játék különböző neveit írja le, de csak azért

hogy elfordithassam bánatrul szívemet
 s a guttaütéstől menthessem fejemet.

Oly költemények írása, mint a milyen a most említett is, egyik kedvencz foglalkozása volt az unatkozó Kohárynak. A mint vannak az irodalomban keretes elbeszélések, úgy az ilyen verseket „keretes versek”-nek nevezhetnők. A keretet az képezi, hogy a költő képzeletben ide-oda jár, vagy pedig aluszik s járkálása közben, vagy álmában egyet-mást lát, hall, tapasztal s mindezeket vagy saját állapotára vagy valamely eszme megvilágítására vonatkoztatja. Nagy szerepet játszik bennök természetesen az allegoria és igen gyakran a classica görög-római mythologia vegyítve bibliai, főkép ó-testamentomi történetekkel és bölcselmi okoskodásokkal. E nembe tartozik a már említett: „Vasban vert rabnak bús elmével fárodva versekben vett sétálása;” szól benne halászat-, madarászat-, vadászat- és kártyázásról. Ilyen a „keseredett rabnak . . . ébren látott álma” két részben, hazájáért szenvedett fogságáról és „Üdö mulatás közben szerzett versek,” (1685-ből) melyben szintén álmait írja le 12 részben. Megszivlelésül álljon itt utóbbi költemény rövid tartalma: A kézsebével betegeskedő költőt egy alak látogatja meg, tünődik, hogy római hírnök-e vagy ó-testamentomi angyal (Raphael)?

A jövevény kérdezősködik a költő szomorúsága okáról, mire elmondja, hogy sebbe esett:

Nem röpül az madár leszegett szárnyával,
s vajjon mint ujulhat kitépett tollával?
nem vidul ember is az bunak árjával
s nem foghat semmihez elesett karjával.

A második részben a jövevény azzal vigasztalja a költőt, hogy a kéz sokszor ártalmára van az embernek, Párist is a keze verte meg, mert vesztére nyujtotta azt ki a szépség aranyalmájáért s vesztére ragadta el Helénát. Ádám és Éva is kezökkel szakíták le a tiltott gyümölcsöt:

meggondolja azért kiki elméjével
kára nélkül mihez kapdosszon kezével.

Harmadik részben erdőben sétálva tüzes sárkányokra akad, melyektől Isten megszabadítja.

A negyedik részben a erdő viránya eszébe juttatja Flóra istennőt, a futó vad Diána és Acteon esetét, megemlékezik a vadászat kedvelő Adonisról, kinek Venus

Dicsérte természetét, serény gyorsaságát,
Ékes deliségét s kegyes nyájasságát,
Égig magasztalta szép iffiuságát,
Ereje friss voltát, okos bátorságát.

Ötödik részben Cephalus és házastársa Procris történetét meséli el, a hatodik rész tartalma ebben foglalható össze:

Embert a szerelem, hogy ha meghódítja
vakítja szemeit, elméjét bódítja
megfosztja esztétől s meg is bolondítja
egy veszélyről másra sok képen fordítja.

Ennek illusztrálásául el mondja Sámson és Dalila, a következő részben pedig József és Putifárné históriáját. A nyolczadik rész az igaz barátság dicséretének van szánva s itt felemlíti Orestest és Pyladest, Castort és Polluxot, Nisust és Eurialust, Theseust és Piritoust, mint az igaz barátság ősi mintaképeit. A kilenczedik részben elbeszéli Mydas történetét a vagyon után sovárgók ellen, míg a tizedik és tizen-

egyedik folytatása az előbbinek s a felett böleselkedik, hogy

Valakit vakjában az gazdagság vezet
nem nyújt a szegénynek könyörülő kezét.

Az utolsó részben a költő a maga vágyait sorolja el, miközben sebe enyhül.

Koháry költeményeit vázlatosan átfutván, szólanunk kell még verseléséről és nyelvéről. Előbbiben nem sok változatosságot találunk. Leginkább kedveli a hármas hosszú versszakokat középrimekkel, ugyanazon versalakot, melyből Balassa az ő róla nevezett strófákat alakította, midőn középrimeivel rövidebbre, kilencz sorra szakgatá. Tagadhatatlan, hogy e versalakban több a zeniség, de viszont az a hátránya is megvan, hogy a rimekben különben is szegény magyar nyelven erőszakot követ el, s rimei legtöbbször folyton ismétlődő ragrimek, továbbá a költőt bőbeszédűvé teszi, mert aprólékos részletezésbe merül, gondolatait elnyújtja s hasonlatait messziről, sokszor a tárgyhoz nem illő helyről veszi. E hátrány érezhető Balassánál is, még inkább pedig epigonjainál: Beniczkynél, Rimaynál és Kohárynál, kik, hogy feledtetnék a versalak hibáját, még oly egyéniséggel és eszmegazdagsággal sem rendelkeznek, mint mesterök. Koháry verselésében változatosságot hiába keresünk, még egyetlen a négysoros, tizenkétszótagu (alexandrin) s egy rimű versalak az, melyet használ.

Talán a conventionalis eszmekör hozza magával, hogy költőnk nyelve nem igen emelkedik felül a közönségen, mindennapin, választékosságot nem igen találunk nála s csak egy-egy sikerültebb hasonlatnál vagy igaz érzelemnél válik lendületesebbé. Nyelvészeti szempontból nyújt ugyan itt-ott érdekes példákat, de ezeknek hitelességét a rendkívül ingadozó helyesírás, illetve számos nyomda hiba nagyon lerontja. Nagyon szereti Koháry is, épen mint Rimay és Beniczky a közmondások beszövést, de itt is az a baj, hogy gyakran önkényes és legtöbbször előnytelen változtatásokat tesz rajtok. Ilyenek:

Kell még meleg a vas addig kovácsolni
s miglen ég a tűz is nála melegedni.

Alkalmatosságnak homlokán a haja.

Mert ha fakó vonja, vonják viszont fakót
s agg ló sem vonja el mindenkor a csikót
még a czinege is megcsipi a szajkót
hallottuk, hogy olykor vak is talált patkót.

Nem felejtí kigyó farka elvágását.

Örül mint a koldus a fényes garasnak stb. stb.

* *

Hátra van még, hogy Kohárynak latin verseiről szólunk. „ . . . Nálunk — írja Szilády Áron Balassa életrajzában — a latin nyelvű verselés nem csak szégyenére nem állt a költőnek, hanem igen sokszor kötelesség gyanánt állott lőtte, melyet mind a közönségre, mind magára való tekintetből teljesítenie kellett“¹⁾ Ugyanez alkalmazható Koháryra is; mert ő sem azért írt latin verseket, mintha a magyar nyelvet szegénynek tartotta volna, erről meggyőznek nagyobb zámú magyar versei is; sőt levelezései is — csekély és inkább a hivatalosok kivételével — magyar nyelvűek, még pedig a kortársakénál meglepően tisztábbak. Latin versei inkább csak a magyaroknak utánképzései, átalakításai, új eszmékkel nem igen találkozunk bennük, legfeljebb a hexameter épez eltérést. E latin versek különben arról is meggyőznek bennünket, hogy inkább elmejátékából készültek, mert minden egyes hatméretű sor úgy van összeszerkesztve, hogy a benyomók rejlő chronostichon külön külön visszaadja készülésük útját, a minek természetesen az a káros következménye, hogy a kitűzött célnak és alaknak az eszmei tartalom teljesen fel van áldozva. Bővebb méltatást nem is igen érdemeltek, legfeljebb czimeiket soroljuk el: „Antidota Melancholiae absque nansea exoperata, ac diversis vicibus sine taedio adhibita.“ A füzet 1722-ben kiadott ugyan ki (legalább az idővers szerint,) de a versek előbb költtek, a mint a belső lapon is olvasható: Quaedam

¹⁾ Szilády Á.: Gyarmathy Balassa Bálint költeményei. 1879. Bevezetés XLIX. lap.

Chronographica Budae leto labore composita sine otio in temporis taedio concinnata: furente Bellonae Marte descripta in honorem patroni Sancti Stephani Regis dicata¹⁾. (Chron: 1706). A 20 számozatlan levélre terjedő füzet első lapját ugyanazon czimkép foglalja el, melyet a „Sok óhajítás közben . . . szerzett versek“ előtt látunk. 2. Inter curas intercurrentes Meditationes 13 sz. lapból áll s 1714—1720-ban készült verseket foglal magában. Megemlítettő még egy három időmértékes verset (1728) tartalmazó kézirat e czimmel:

3. Infestivitate sancti Gregorii adest aetatis annus octuagesimus anni plane octuagesimi afflictiones quotidie experior.

* * *

Nem lehet legvégül említés nélkül elmellőznünk Sztrakos Albert nógrádi plébános következő fordítását: *Salictum Heliconis seu versuum aliquot ligneorum ab anonymo quodam, in arcta captivitate Phoebo dolore musisque curis contextorum. Eque Hungarico sermone a reverendo Domino Adalberto Sztrakos, Plebano Neogradiensis in Latinum translatorum Libellus. Budae. Typis Joan. Sebast. Landerer Typographi 1725. 33 számozatlan quart levél. Dicsérő distichonokban ajánlva van Kohárynak, kinek a „Vasban vert rabnak bus elmével fáradva vett sétálását“, a Munkácsen szerzett versek harmadik füzetét fordítja le 12 §-ra osztva.*

* * *

Koháry nem volt kedvelt költő, ha ugyan a kedveltsé-

¹⁾ E füzetet Toldy Ferencz kettőnek veszi: „A Magyar költők élete“ 1870. I. 134. lapján a következő három latin nyelvű versfüzetét sorolja fel: *Quaedam Chronographica* 1706-ból; *Inter curas intercurrentes Meditationes* 1714-ből és *Antidota Melancholiae* 1722-ből; „emennek mindeddig csak czimleveleit láthattam,“ — teszi hozzá zárjelben. Az általam leginkább használt s a m. n. Muzeum könyvtárában ^{P. o. hung.} _{168 a.} alatt bejegyzett példányban a Toldy által első és harmadik helyen említett külön füzetek voltaképen csak egy füzet,

get műveinek kiadásai szerint számítjuk. Balassa, Rimay és Beniczky műveik számos kiadást értek még a későbbi században is, e szerencsében azonban Koháry nem részesült. Talán a családi viszonyokban beállott változás is okozta, hogy költőnk teljesen feledésbe ment s művei a garam-szentbenedeki könyvtárban eltemetvők, a hol, nem lehetetlen, hogy a kutató ismeretleneket is találhat. Thaly Kálmán, ki itt megfordult, írja, hogy az öreg ur — főleg latin verseit — csinosan leirogattatta s azok faragott keretekbe foglalva a falon függenek; így a következő versecskéje is:

X nisi sis gratus, bis pulcher, ter neque fortis
 Quat sapiens, quin dis, sex sanctus: postea nil fis:
 Tíz esztendő s korban, hogy ha kedves nem vagy
 Husz esztendő s korban, ha pedig szép nem vagy
 Harmincz esztendőkor fris, erős ha nem vagy
 Negyven esztendőben elmédben böles nem vagy
 Ötven esztendőkor ha értékes nem vagy
 Hatvan esztendőben ha istenes nem vagy,
 Világnak bucsut adj — mindennek békét hagyj
 Számadásod lesz nagy — noha por s hamu vagy!

A mult század utolsó évtizedében akadt egy lelkes irodalombarát, ki megkíséرتette Koháry munkáinak másodszori kiadását. Ez Jankowich Miklós volt. A m. n. Muzeum könyvtárában 196 quart. hung. jegyzés alatt van egy vaskos kézirat gyűjtemény e czímmel:

Koháry István Munkácsi Fogságában Szerzett Verseinek Gyűjteménye. Most ujonnan kinyomtatatta J. J. M. (Jeszenczi Jankowich Miklós.)

Justum et tenacem propositi virum
 Non civium ardor prava jubentium
 — — — — Mente quatit solida
 Si fractus illabatur orbis
 Impavidum ferient ruinae.

Pozsonyban. Patzko Ágoston betűivel s költségivel 1791.
 A verseket megelőzi az Előszó és Koháry nagyon is rövid életrajza. Az előszó után N. I. ezen jegyzése olvasható:

„Ezen nyomtatás alá készített munka sem Patzko sem más Könyvnyomtató által ki nem adatott, s így csak a Budai 1720 esztendő tájban a szerző életében és költségével szerzett kiadás látta a világot.“

Még csak Thaly Kálmánt kell emlitenünk, ki: Adalékok a Thököly és Rákóczy kor irodalomtörténetéhez“ I. II. kötetébe több költeményt vett fel Kohárytól nem annyira a költő egyéniségének, mint inkább a kor szellemének feltüntetésé végett.

